

A DIVAT SZÉLSŐSÉGEI.

MŰVELTSÉG- ÉS ERKÖLCS-TÖRTÉNETI KÚTFŐK NYOMÁN.

IRTA

K.-BENICZKY IRMA.

BUDAPEST, 1876.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

TARTALOM.

I. A divat és bolondságai általábanvéve	5
II. A középkor divatai	20
III. A Vertugada-, vagy az első abrincs-szoknya-kor . . .	40
IV. Paróka és czopf	45
V. A második abrincs-szoknya-korszak	60
VI. A franczia forradalom korszaka	67
VII. A krinolin- vagy a harmadik abrincsszoknya-korszak .	79
VIII. A mai divatvilág	86

BEVEZETÉS.

Az emberi öltözet, mez, ruházat történetében oly látpontokat találunk, melyek fölötté érdekesek a vizsgáló és összehasonlító észlelő számára. A divatnak — ismert könnyelműsége, hiusága, frivolitása, eszelőssége és nevetséges furcsaságai daczára — nagyon is komoly oldalai vannak; s bár — a bölcészet szempontjából tekintve — hitvány semmiségnek látszik, azon jelentősége tagadhatlan, miszerint arra szolgál, hogy nem csak az egyes egyéniség gondolkozás- és cselekvésmódját megismerteti, de egy egész korszaknak szellemi és erkölcsi törekvéseit is jellemzi.

S midőn a következő fejezetekben a divat szélsőségeit és bolondságait szigorú szemle alá vetjük, tisztelt olvasónőinknek nem csak mindenféle eszelős; a széépészet és illem törvényeivel merő ellentétet képező öltözetek, ruházatok leírását akarjuk adni, hanem az emberiség erkölcs-tör-

ténetének egy tarka lapja az, melyet szemeik elé festünk. Nem irunk sem szabók, sem divat-árusnők, hanem irunk mindazon olvasók és olvasónők számára, kik hivatásbeli foglalkozásaik mellett a családi körben egy-egy szabad órát találnak az olvasásra, s úgy hiszszük, minden embert, legyen az nő vagy férfi, ki gondolkodni képes, érdekelni fogja, ha öltözékeit és divatait egyszer a művelődési történet szempontjából megtekintheti.

Minden korszaknak, minden századnak szelleme és jelleme híven visszatükröződik mezének, ruházatának világában, s jelen műnek célja ezt általános vonásokban az olvasó elé ecsetelni, — de azonkívül bátorkodunk a divat esztelen és frivol szélsőségeit illetőleg szabadon és minden részrehajlás nélkül kimondani nézeteinket. Ha pedig olykor valami gonosz, irrszelkedő daemon — a milyenek, mint mondják, az írók tintatartójának fenekén tartózkodnak — olyasmit találna tollba mondani, a mi valamely szép olvasónő haragját szegény fejünkre vonná, akkor azt is eltűrjük, s azzal vigasztaljuk magunkat, hogy: a jóért szenvedni dicsőség!

I.

A divat és bolondságai általábanvéve.

A divat — bővebb értelemben — mindent magába foglal, a mi egy bizonyos időben és egy bizonyos helyen szokásban van, a magaviseletet és cselekvést, úgy mint a lakás, a ruházat, sőt az egész élet módját illetőleg. Szorosabb értelemben a »divat« szóval az egy bizonyos időtől függő s a külélet minden vonatkozásában uralkodó illem-szabályt jelezzük. A legszorosabb értelemben pedig a »divat« szó az öltözet jelzésére szolgál, s erről szólunk most kizárólag. Itt annyit jelent, mint a ruházatnak elmélkedés általi meghatározása. Ezen elmélkedés mögött azonban bizonyos ösztön, bizonyos öntudatlan törvény rejlik, mely az embert oly ruhának feltalálására és viselésére kényszeríti, mely egészben és nagyban véve — a kornak szellemi és erkölcsi állapotát jelzi.

Minden meznekn megvan a maga typusa, mely egy korszakon át uralkodik. Hanem ezen hosszabb ideig uralkodó typus határán belül eszetlen változási inger mutatkozik; kicsiben folytonosan

változnak az idomok, rövid időközökben. Az elmélkedés sohasem nyugszik, hanem mindig újra és újra akarja mutatni, hogy ő művének teremtetője, s a mit ma igen helyesnek talált, azt egy szeszély miatt holnap félreveti.

A könnyű, finom vászon, melybe az indus mai nap is öltözik; az iramszarvasbőr, melyből a lappok ma is ugyanazon alakban készítik mezöket, mint 100 évvel ezelőtt; a medve, tigris vagy bivaly bőre, melyet az indián öltözetül használ,—mind ezen tárgyakra, állandó használatuk miatt, nem lehet a divat fogalmát alkalmazni, melynek jellege a változás.

Ezért nem igen lehet divatról szólni a régi mivelt népeknél. Az ő öltözés-módjuk kevésbé változott világtörténelmi jelentőségek ideje alatt; csak midőn a római világuralom a későbbi császárság korában hanyatlani kezdett, állt be bizonyos divatváltozás, minthogy a legyőzött népek szokásait utánozták. Azon idő óta a mivelt népek ruházata többé-kevésbé mindig alávétve maradt a divat változásának; s ebben egyik vagy másik nép kiválólag hangadó volt.

Mai nap a mivelt világ Franciaországból kapja a divatot, — Franciaország Párisból, és Páris egyik kerületéből, a Chaussée d'Antin-ból kapja; de ha valaki oda mén, hogy a divatot a forrásánál meglesse, akkor lát — — egy nagy semmit, legfeljebb néhány feslett erkölcsű hölgyet, néhány blasirt semmittevőt; néhány szabót és divatárusnőt, kik ama törvényszéket képezik, mely

az egész mivelt emberiség külseje felett határoz, és ma épen úgy, mint tegnap és holnap és azután, ama széllal béllal semmiség-törvényeket kidolgozza és terjeszti, melyek alig hogy kibocsáttattak, azonnal elfogadtatnak és vak engedelmességgel követtetnek.

Ha az emberek csak negyedrésznvi készséggel követnék az erkölcsiség, észtan, a természet és bölcsészet törvényeit, mint a hogy a divat eszelős, zsarnok szeszélyeinek hódolnak; akkor ez az élet valóságos éden-kertje lenne a boldogságnak; — de hát — sok víz foly le még addig a Dunából a tengerbe, a mig az emberiség oly magas mivelt-ségi fokot ér el, hogy ezt felfoghassa és belát-hassa.

FranciaországnaK ezen uralma leginkább a XVII. századból származik, midőn a világ lassan-kint a spanyol mez zsarnokságától megszabadult, mely akkor jött divatba, midőn I. Károly spanyol királyt német császárnak megválasztották. A 30 éves háború idejében á la mode ruhában kellett az embernek megjelennie, mert különben ódon divatúnak csufolták; á la mode pedig csakis a francia ízlés volt, mely azután XIV. Lajos és madame Pompadour alatt, a mint látni fogjuk, a legfényesebb diadalokat nyerte.

A versailles-i udvar volt a divat teremttője az első francia forradalomig, és azóta a divat oly szörnyeteggé nőtte ki magát, mely saját gyermekeit elnyelte, még mielőtt látható lett volna: vajjon mi válnék tulajdonkép belőlök.

Midőn Franciaországban ama ledér nőuralom kezdődött, a divat is csupán nők műve volt, és szintén ledér lett ő maga is.

De hát hogyan vagyunk vele a XIX-dik században? A mi hölgyeink, kik a szellemi haladás terén működnek, kik a nőemancipatióért rajongnak, csak nem borulnak porba a divat bálványoltára előtt? . . . Dehogy — dehogy! ma is épen úgy, mint 30, vagy 50, vagy 100 évvel ezelőtt túrik a divat igáját s meghajolnak a francia szabók és divatárusnők legeszelősebb ötletei előtt, melyek igen gyakran olyanok, hogy nem csak anyagilag, de erkölcsileg is megrontják követőiket. Mert az tagadhatlan tény, hogy a mostani divatok, melyek valóban merő ellentétet képeznek a gyöngéd női szemérem, a finom szépészeti ízlés és józan ész szabályaival, legnagyobb részben a leghirhedtebb divathölgyektől, a párisi demi-monde hősnőitől származnak, — de azért mégis (vagyis épen azért?) a divatlapokban közöltetnek, s úgyszólván szent törvény gyanánt elfogadtatnak az egész hölgyvilág által.

Ha például egyik vagy másik jó erkölcsű, egyszerű falusi nő tudná, milyen tisztátalan forrásból merítették az annyira bámult és ohajtott uj és legujabb divatok, bizonyára nem vágnék annyira azokat követni, sőt undorral fordulna el némely, minden illemmel daczó eszelős változástól; de a kellő ember- és világismeret hiánya, a tökéletlen nevelés, mely eddig a nőket oly igen szűk körbe szorította az általános miveltséget illetőleg, arra

utalja őket, hogy vakon alá vessék magukat a divat szeszélyeinek, s a helyett, hogy az ember uralkodjék saját műve felett, a mű uralkodik felette; onnan származik ama nem igen hizelgő közmondás is: »A ruha diszíti az embert«, mely azonban csak félig-meddig igaz, mert nem a ruha diszíti az embert, de az ember diszíti a ruhát.

Hogy valamennyi népek közt a franczia az, ki a divaton uralkodik, azt könnyű megmagyarázni; mert a divat összeillik nemzeti jellemével és ingerlékeny, élénk szellemével, mely mindig újat ohajt és talál fel egész a legvégső szélsőségig; a divat azon láncz, melyen évszázadok óta az egész mivelte világ népeit maga után vonszolja.

Habár a sárga, vörös, fekete, sőt még a fehér emberek közt is igen sokan vannak, kiknek fején még sohasem volt nemez- vagy selyem-kalap, kik a pantalon kecses voltát nem ismerik, főleg ha ez alul bő és a bokán felül szűk s még hozzá sáros idő van, — de azért mégis nagyon tetszenek önmaguknak azon ruháknál fogva, melyeket viselnek vagy nem viselnek; de a mi korántsem festői divatos mezünk lassankint mégis elterjed az egész földgömbön, nagy járványok módjára, mint például a pestis vagy a kolera.

Mi azonban ruházatunkat illetőleg nagyon is különbözünk a vad népektől, de a mi a hajdíszt és egyéb piperét illeti, a különbség nem oly nagy, mint némelyek gondolják. Az nem igaz, hogy az annyira kedvelt chignon divathölgyeink szeszélyének találmanya. Az már régesrégén divatban

volt és van az afrikai fekete szépeknél. Az Afrikában utazó du Chaillu azt írja az egyenlítőtől északra lakó négerekről, hogy tökéletes szépséghez a nőnemnél a bevágásokkal diszített arczon és az előfogaktól megfosztott szájon kívül egy tekintélyes chignon is tartozik, melyhez legalább is egy kilogramm haj szükséges. Hála az égnek, hogy eddig még nálunk a fogatlan száj és bevágások az arczon nem egyeznek meg a szépség fogalmaival, — de a chignont csakugyan alaposan elsajátították a mi kedves hölgyeink fekete nővéreiktől.

Elegáns hölgyeink szintúgy kedvelik a csilámot, sallangos czifraságot, tarkabarkaságot és csodálatos szokásokat, mint a vadnépeknél a szépnem. Az igaz, hogy orrukon és ajkukon keresztül nem húznak karikát, csontot, tollat, — de fülüket mégis átlyukasztják s bele ággatnak mindenféle csillogó és csengő, értékes és értéketlen tárgyakat; — s ha a vadnők fejeiket és orrukat laposra nyomják, — a mi hölgyeink természetellenesen szorítják össze derekukat és lábaikat.

Bizony a mivelt nővilág is csak úgy pipérez fel magát virággal, levelekkel, állatbőrökkel, csőrökkel, karmokkal, tollakkal, kagylókkal, gyönggyel, fémekkel, üveggel stb., csak azzal az egy különbséggel, hogy amazok ezen tárgyakat inkább természetes állapotban viselik, mi meg mesterségesen, sőt részint művészileg átalakítva.

Gyűrűk, karpereczek s egyéb ékszerek — minden képzelhető anyagokból és minden alakban

— a világ minden népeinél divatban vannak ; mert a forró éghajlat népei ruha nélkül élnek ugyan, de nem piperre nélkül. Az ausztráliai és amerikai őserdők lakóinak öltözete csak néhány tollból és gyűrűből áll. És Páris elegáns hölgyei például a direktórium idejében nagyon is közel voltak ezen mezhez. Levetették a cipőt és harisnyát, és sarut viseltek ; egészen meztelen karjaikon nem csak háromszoros karpereczet, de gyűrűt viseltek minden lábujjon és a bokájukon is, épen úgy, mint az indusnők. A XVIII. és XIX. század közt a meztelenség egy mívelt állam közepette szintén divatba jött : az első nagy franczia forradalom felszínén mozgó salakja a nővilágnak, melyet most demimonde-nak (félvilág) nevezünk, testszínű selyem tricot-pantalonban jelent meg, lila-diszítéssel és térdszalaggal, és e fölött volt egy chemise (ing), melyet csak keskeny szalag tartott össze a meztelen vállakon s az egész felső testet szabadon hagyta. Az egész, mintegy levégőből szőtt öltözet alig nyomott 12 latot.

A divat keveset törődik a míveltség haladásával, sőt ellenben azt találjuk, hogy ugyanazon eszelősségek és félszegségek évszázadokon át változatlanul fennállnak, s hogy bizonyos szokások köztulajdonai olyan népeknek, melyek igen különböző művelődési fokozaton állnak. A fülczimpák átfurása és diszítése az indiánoknál, az eszkimók-nál és a négereknél épen úgy dívik, mint a déli tengeren, a Kaukázusban és Európában mindig divatban volt és mai napig is van.

Sőt úgy látszik, mintha a növekvő mivelledéssel mindinkább messzebbre tévednénk a természettől és sokkal furcsábban eltorzítanók magunkat, mint a világ legfonákabb népei. Éva fügefalevelétől egy mostani elegáns delnő salonöltözékeig nagyon hosszú az út.

Mind a két nemnél feltűnő az, hogy ruházatomdjuk által vagy kisebb, vagy nagyobb tért igyekeznek elfoglalni, mint a milyet a természet számukra kijelölt. A vad népeknél is észrevehetjük ama hajlamot, hogy alakjukat magas fejdísz által nagyobbítsák; és a művelt nemzeteknél hasonló módon az idomoknak hol nagyobbítása, hol kisebbítése valóságos művészetté vált, melynek tanulmányozására sok időt és szorgalmat fordítanak.

A nagyobbítási vágy teremté a női ruházatnál a régi abrincs-szoknyát, valamint a nem régi krinolint; a kisebbítésre és szűkítésre való hajlam pedig teremté ama vészteljes találmányt, a fűzővállat, mely számtalan ifjú viruló élet kebelébe plántálá a halál csiráját s egy másik jövőendő nemzedéket már születése előtt megnyomorított.

XIV. Lajos korában a darázstermet volt divatban, s minél előkelőbb vala a hölgy, annál hosszabb és vékonyabb volt a dereka s az egész felső test szörnyűséges kemény, vaspánczélhoz hasonló fűzővállba volt szorítva, holott kevéssel azelőtt a derék épen majdnem a hón alatt volt. Az olyan szorosan befűzőtt hölgy kénytelen volt oly feszesen és egyenesen járni és ülni, mintha fából faragott lenne.

A kinek némi fogalma van az emberi test szervezetéről, az könnyen beláthatja, hogy a fűző-váll a lélekzési és emésztési folyamatot úgy, mint a vérkeringést és főleg a májnak annyira fontos működését nagy mérvben gátolja, s épen ezért azt hinné a józan ész, hogy ilyen káros, vésteljes divat nem tarthat sokáig; azonban mai napig sem győzheté le azt sem az ész, sem a szépszerűti érzék, — de a legujabb időben mégis legalább annyit nyert az emberiség, hogy a fűzővállak kissé a test idomaihoz vannak szabva s kevesebb halháj és aczél van bennök, mint azelőtt.

A férfi-nem szintén csak úgy aláveti magát a divat szeszélyeinek, mint a nők; a férfi-ruházatnál is megvan amaz esztelen bővítési vagy szorítási hajlam. Az első teremté a XVI. században a nevetéségesen bő bugyogót és bugyogó-csizmát, — az utóbbi pedig a feszes, kemény nyakkötőt és szűk gallért.

Az a sok mindenféle csat, öv, nadrágtartó, harisnyakötő stb., mind megannyi nyomasztó bilincs a szabad mozgás számára; de azért mi — a szabad akarattal, észszel és isteni szellemmel kizárólagosan felruházott remek művei a természetnek — mi ellenvetés nélkül hajtjuk meg nyakunkat a divat legbolondabb szeszélyei előtt is. A testnek már születése óta bele kell szoknia ama kényszerkabátba, melynek legelső foka — és pedig nem a legkevésbé ártalmas és kinos — a pólyázás. Valóban bámulatos, mennyit tarthat ki az emberi test, mennyi mindenféle kínt tud eltűrni! De mindazon

számtalan émelygések és apró bajok, sőt ama hosszú szenvedések is, melyek az öltözet igényeinek következményei, bő tartalmú fejezetet képeznek az emberi élet történetében s joggal tarthatnának igényt arra, hogy a világtörténelemben is helyet nyerjenek — azon káros befolyások miatt, melyeket a népek sorsára gyakorolnak.

A fejdísz olyan divatczikk, mely magábanvéve méltó lenne, hogy a természetbuvárok, orvosok és bölcsészek komoly vizsgálat alá vennék. Hogyan viszonylanak például a női kalapok az éghajlat-, a kényelem-, az egészség-, az észtan-, a szépművészeti ízlés- és emberi méltóságához, arról hosszú és érdekes fejezeteket lehetne írni.

Ha valaki azt hinné, hogy a női kalap a szél és hideg, vagy a nap és eső elleni védszer, akkor ugyan roppant tévedésnek engedné át magát; mert a kalap néha épen csak a haját takarja be, vagy megfordított tányérként lebeg laposan a fő tetején, vagy legfeljebb három szalmaszálból áll, melyek a hajdísz közé tűzetnek.

Máskor megint roppant terjedelmet nyernek a kalapok; nehéz, illatszerekkel megitatott virágcsokor trónol rajtok, vagy gyümölcskosárka, vagy madárfészek; 1782-ben pedig még kicsi lapos, a fejhez simuló üvegeket is viseltek a hölgyek fejeken, — ezekben víz volt, mely a természetes virágból készített csokrot nedvesen tartotta. Ez ugyan mindig nem sikerült, de ha igen, akkor gyönyörű volt rá nézni, mint egy híres divathölgy, Oberkirch bárónő emlékirataiban olvashatjuk: »A ta-

vasz egy szép hölgy fején, a hajpor havának közepette varázsszerű hatást gyakorolt.»

Gyöngéd, finom virágdísz, főleg a könnyű nyári kalapon, igen szép és nagyon jól illik a fiatal arczhoz; de ha aztán tenyéryi nagyságu otromba rózsák, pipacsok és mindenféle más lehetetlen színű és alakú virágok, gyümölcsök himbálózna a parányi kalapon, az minden finom, szépségtelenül mivelte ízlésű ember szemét sérti.

De nem elég a divatnak a növények osztálya, — feljebb emelkedik s az állatországra is ráteszi kapzsi, zsarnok kezét. Az ember elveszi a halnak pikkelyét, a madárnak tollát, az emlősök bőrét és szőrméjét, s mindezen állatok rovására a legfurcsább állattá alakítja át magát. Régente az ördögöt díszítették fel egyes állatrészekkel, szarvat, farkat, lólábat festettek neki s kalapján kakastoll lengett; most hölgyeink kalapjain díszlenek a kakastollak, a legujabb divatú ruhadísz némileg kettős farkhoz hasonlít, és a roppant magas sarku topán a lólábra emlékeztet. — De hagyjuk ezt, — mert utoljára a szarvat is kellene keresnünk, — s azért jobb erre fátyolt vetni, miután azt nem találók a divathölgyek, de mások fején.

Azt hinnők, hogy a szabad Amerikában a divat nem gyakorolhatja annyira zsarnok befolyását, — és pedig sehol sem oly ellenállhatlan az, mint épen ott. Úgyszólván villámgyorsan terjednek el a legesztelenebb divatok s hatolnak el a legtávolabb vidékekbe, s alig jelent meg valami új, bolond divat New-Yorkban az elegáns világ

sétányán, a Broadway-on, rögtön roppant szállítványok indulnak a távol nyugat felé. Ha a Keleten valami új divatczikk merül fel, legyen az a ruházat, az irodalom, a társadalmi szokások terén, — 6—8 hét múlva Nebraszka- vagy Uj-Mexikóban is található lesz. Ha Bostonban szakállt viselnek, akkor az őserdők-túli lakosok is szakállasan járnak, s ha az előkelő yankee-hölgyek jónak és divatosnak tartják, hogy csak két gyermekök legyen, azonnal igyekeznek az Egyesült-Államok összes előkelő hölgy-világa példájokat követni; — ez statisztikailag bebizonyított tény s igen szomorú következménye a divatimádásnak.

A vad népeknél szintén uralkodik ama bizonyos erkölcsi kényszer valamely divatnak követésére, s azok is alávetik magukat a legkegyetlenebb s legfájdalmasabb divatoknak. A Manyanjas-négernők Afrika belsejében tökéletesen szépnek tartják magukat, ámbár nem viselnek sem watteau-ránczos uszályos ruhát, sem hamis haját, hanem inkább simára leberetválják gyapjas fejöket és felső ajkukat gondosan meglaposított orrukra huzzák, kifordítva természetesen. Milyen kecses lehet olyan kopasz fej és olyan arcz, melynek egészen lapos orrán a vastag, vörös ajk valami undok kivövésként fekszik, azt még képzelni is nehéz.

Azt, hogy a divat nem törődik az éghajlati viszonyokkal, s hogy ruházatunk majdnem minden részében bizonyos hiány van és igen távol áll az észtan szabályaitól, azt már annyira megszok-

tuk, miszerint eszünkbe sem jut, hogy az másképp is lehetne. A hölgy már nem is kérdi öltözké összeállításánál: vajjon hasznos és czélszerű-e az, — csak divatos legyen; hiszen ő nem öltözködik, hanem díszíti, piperézi magát, — és az öltözködés mesterség, melyet tanulni kell, melynek gyakorlására segédkezek szükségesek; csak az az egy fölötte sajnos, hogy ezen mesterség vagy művészet oly távol áll a szépészettől!

És pedig éppen a szépészet lenne arra hivatva, hogy a ruházat terén törvényeket szabjon; akkor vége lenne minden eszelős, fonák, az emberi testet eltorzító divatoknak, mert a ruha a testnek szépségvonalai szerint idomulna, körvonalaihoz símulna, ugyyszólván mint egy másik, erősebb bőr, s a tagok szabadon, fesztelenül, természetes kecscesel mozoghatnának. Hanem a helyett a ruházat majdnem általánvéve oly benyomást tesz a gondolkodó észlelőre, mintha a józan ész gúnyjára lenne teremtvén s a szépnék szabályait egészen romba akarná dönteni.

A ruha csak akkor szép és czélszerű, ha a test idomaival öszhangzik, ha úgyszólván az alaknak viszhangja, mely annak idomait és mozdulatait mutatja. Ezen jelentőséggel pedig majdnem egyedül a görög és római mez bír, és csakis ezeket lehet plasztikainak mondani.

A klasszikus népek sokkal jobban tudták a testet a ruhával egyesíteni, mint a mi korunk; egymás mellett mutatták fel a testidomokat és a ruhának idomait teljes szépségökben, — amott a

tagok és izmok vonalait és duzzadását, itt a köntöst redőiben és töréseiben, fénynyel és árnynyal szabadon fejlődve. A végtagokat majdnem egészen szabadon hagyták; a görögök nadrágot nem viseltek, a fő is födetlen volt, kivéve ha a sisak, hajósüveg vagy uti kalap oltalmára volt szüksége. — A köntös, övvel a derékhoz szorítva, bő redőzettel takará a testet s erre vetették a bő, gyapjuszövetből készült köpenyt, vagy helyesebben mondva: palástot, melynek redőzete csakis saját törvényeit követé; — ez nem fityegett a testen, megvarrva hamis szabó-redőkkel, hanem úgyszólván megkívánta, hogy mint mozgékony, eleven egyéni mez viseltessék.

A mi mezünk ellenben kizárja a testidomokat, úgy mint a ruhának eleven gazdag redőzetét.

Úgy mint a ruha az egyes egyént kicsiben jelzi, az képezi nagyban a társadalom hű tükrét; a ruházat az általános népizlés kifolyása, a kor-szellem gyermeke s ugyanazon jellemű, mint amaz. Az csak úgy látszik, ha egyes személy, s legyen az bármi hatalmas fejedelem vagy uralkodónó, valami új divatot felhoz, hogy ő azt önmagából teremtette. Sőt ellenben a divat már előkészítettetett a történelem folyama által s a legbensőbb összefüggésben áll vele, ámbár azt kevesen ismerhetik fel azonnal. A divat nem elszigetelt valami, a mi önmagából származik vagy önmaga által fennáll, hanem lételének mindig belső okai vannak.

A divat azonban egy tekintetben még sokkal zsarnokabb a férfiak, mint a nők irányában, mert

nem csak a ruházatra, de magára a testre is kiterjed, s egyszer nőni engedi a szakállt és bajuszt, máskor meg a simára beretvált arcokban gyönyörködik.

Azonban a viseletek történetében észlelhetjük, hogy minél hosszabb hajat parancsol a divat, annál inkább fogy a szakáll; hosszú haj és körszakáll soha sem dívik egyszerre. Annál divatosabb most a körszakáll, minél több — kopasz fej tűnik fel a férfinemnél, s azt hinnők, hogy az egész hajnövényzet a fejről az arcra ereszkedett le.

Az óriási parókák korában, XIV. Lajos alatt, a szakáll és bajusz egészen eltűnt, mert a fürtös paróka számára beretvált pofát, édesen mosolygó ajkat és nyájas vonásokat kívánt.

Épen olyan ellensége volt a szakállnak és bajusznak, mint a fürtös paróka, az erre következett czopf vagy hajfonadék, melynek uralma az 1830-ki forradalomig tartott; — a czopf eltűnése óta a szakáll és bajusz állandó viseletté vált, csak alakja van a divat változásának alávetve.

II.

A középkor divatai.

Melyik divattal — vagy helyesebben mondva — bolondsággal kezdjük és melyikkel végezzük be fejezetünket? . . .

A XI. századtól kezdve egész a reformatióig az egész világ egyetlenegy nagy bolondok házához vala hasonló; a legtisztességesebb polgár olyan ruhában járt, a melyet mai nap legfeljebb egy műlovardában a clown szokott felvenni, s mint most az utolsó farsangkor szokásba hozott »bolondok estéjén« a különféle, bolondabbnál bolondabb álczák, jelmezek és torzalakok, — épen úgy nézett ki a középkorban bármely közönséges embercsoport köznapi, rendes öltözetében.

A ki ezt tán túlzásnak hiszi, azt arra kérjük, szemlélje meg a régi, ama korból való festményeken a kétféle, hasított, leppentyűs és dudoros mézt, az óriási bugyogót, a felkunkorodott orrú, felvágott lábbelit, a medvetalpat, a csörgőt és csengetyűt, a pöffeszeket és vastag dagályokat, a lobogó ujjakat, a kerékfodrokat, a harang- és abrincesszok-

nyákat, a pávafarkszerű uszályokat (azokat jelenleg is láthatjuk!), a lúdhasát, a szivárványszínű harlekin-öltözeteket, az álczákat, az óriási csipke-ingfodrokat és fejkülákat; hát még a roppant mennyiségű és minőségű legyező, táska, szőrme, fátyol, szépségi tapaszok, szelenczék, lánczok, a legbizarrabb alakú fűvegek és számtalan más, bolondabbnál bolondabb fényüzési czikkek!

Hanem tagadhatlanul a divatnak legvadabb torz-szüleménye a garázdálkodó katonaság által felhozott bugyogó vagy lötyögő mez; az úgyszólván a női abrincs-szoknyának párdarabja, mert ezen kívül a férfi-mezben nem találunk semmit, ami ezen szörnynek megfelelné. Az ujjas és bugyogó mesés bőségű lett, úgy hogy egyetlenegy ilyen lötyögő öltözetre 60, 80, sőt 130 rőf kelme felhasználtatott. Hanem ez sem lépett egyszerre életbe oly iszonyú bőségben, csak apránként érte el ezen tökélyét, mint az újabb időben a krinolin is csak fokonként nyerte el roppant bőségét.

A bugyogónak első, szerény kezdeményei ama dudoros nadrág-dagályok voltak, melyek csak a felső czombot környezték; ezekből lett aztán a rövid térdnadrág és végre a hosszú bugyogó. Eleintén elég volt egy ilyen nadrágra 5 rőf posztó és vagy 20 rőf selyemkelme, melyet a hosszában-széltében felhasított nadrágba belevarrtak. Hanem így nem maradt ez sokáig, — mindig több kelme kellett, a hasadékok mindig nagyobbak és a felső huzat mindig nagyobb lett, mi végre posztó helyett, mely nagyon nehéz lett volna oly roppant tömeg-

ben, az egész nadrágot selyemből készítették, mi roppant sokba került.

Ezen rút, óriási bugyogó leginkább virított 1550-től egész 1590-ig s el vala terjedve a társadalom minden rétegeiben; még a pór nép is igyekezett az uralkodó divatnak eleget tenni; de különösen a katonaság, mely akkor még nem viselt egyenruhát, kedvelte ezen bolond mezt, ámbár elég alkalmatlan lehetett a háborúban.

Ugyanazon időben a női viselet is bő és dudoros kezdett lenni; roppant bő ujjakkal kezdték, és az úgynevezett szalonna, mely a csipőt környezé 10, sőt 25 font nehéz párnaszerű dagály volt, — ez előzte meg az abrincs-szoknyát.

A férfi-bugyogót különféle csatok, kapcsok, harisnyakötők, hímzések, fémdíszek ékesíték; a cipőn nagy rózsza pompázott s a csizmaszárnak felső része, a bugyogó bőségéhez mérve, tál-alakban szélesedék ki, a bugyogóval együtt lefityegvén.

Sokfelől igyekeztek ezen esztelen és minden ízlés nélküli pazarlásnak gátat vetni; — a papok dörgő prédikációkat tartottak a »lompos bugyogó-ördög« ellen, mely okvetlen Isten haragját vonandja az emberiség fejére. Hanem a mennyei büntetésekkel való fenyegetésekkel, úgy látszék, e gonosz bugyogó-ördög nagyon keveset törődött, e szerint földi szigorral kellett ellene fellépni. Dániában például, ha valakit olyan túlságos lompos bugyogóban láttak, a hatóság emberei azonnal — nem tekintve az illető rangját vagy személyét —

levágták a bugyogót a testéről. Németországban azzal elégedtek meg, hogy az illető bugyogó-viselő rangja szerint meghatározták a bugyogóra használandó kelmének mennyiségét; — csak II. Joachim választófejedelem tett kivételt s egy ilyen óriási bőségű lompos-bugyogós arszlánt a tébolydába záratott, egy másiknak pedig az utcán elvágták az övét s kénytelen volt nadrág nélkül haza szaladni. Az, hogy egy ilyen divatbolondot a tébolydába záratott, bizonyítja, hogy II. Joachim fejedelem okos ember volt.

A XVII. század elején kezdtek ezen óriások ismét rövidülni és szűkülni. S midőn a világ valahára ezen lompos, fityegő chaosból kibontakozott, épen az ellenkező szélsőségbe ment át s felvette a feszes és szűk spanyol divatot vastag dagályaival.

Ezen dagályok vagy hurkák kócczal, korpával vagy szénával voltak kitömve, s a vállakra, csipőkre, felczombra alkalmaztattak, sőt lelógó vagy domborúra kitömött hasat is képeztek, melyet lúdhasnak neveztek.

A hölgyek természetesen nem maradhattak hátra az esztelenségben és szintén körülvették vállaikat, felső karjaikat vastag pöffeszekkel és párnákkal. Ezen rút, izléstelen viseletet ama-korbeli festményeken láthatjuk.

Hasonló divat jött fel a 30-as években, a mikor a nők szintén tollpárnákat viseltek felső karjaikon; később megint hátul tömték ki testöket, úgy hogy egy kis inas egész kényelmesen ülhetett

volna a »cul de Paris« tetején. Ezen divat sok élczes torzképre adott alkalmat, hanem sokkal ízléstelenebb és kényelmetlenebb volt, mintsem hogy sokáig fenntarthatta volna magát.

Valamint a lompos bugyogót, az úgynevezett hasított viseletet is a katonák találták fel; mert a szűk, feszes ruha nem volt nekik elég kényelmes, felhasították azt a csípőn, könyökön és térden s a hasadékok alá színes selymet tettek. Az ilyen felhasított vagy felvágott és bélelt ruha aztán általános divattá vált s szabályosan alkalmaztattak a hasadékok az egész testen.

Épen olyan bolond volt az úgynevezett leppentyűs viselet, mely csupa leppentyüből állt, kivált a tunikának alsó része és a szörnyű bő újjak is azzal végződtek. A leppentyűs divat sem tartott sokáig, — a XV. század közepe táján lett vége.

A számtalan idom különféleségének megfelelt a színek különfélesége is. Mind a két nem kedvelte a szivárvány-tarkaságú színeket; csakhogy a színek megválasztása nem mindig bizatott a bizarr ízlésre, hanem a színek jelzősége is tekintetbe vétett. Az embernek külső jelensége benső hangulatának kinyomata volt, oly módon, melyről az újabb idők egyhangu, színtelen divatvilágának fogalma sincs.

Az udvarias és lovagias társadalom a színek nyelvét, a szerelemre vonatkozólag, igen finomúl kifejlesztette és felhasználta. Zöld — a szerelemnek első, remélő ébredését jelenté; fehér — a

viszonzás reményét; kék — változhatlan hűséget; sárga — boldog szerelmet; fekete — szenvedést és gyászt; vörös — lángoló szerelmet. Egy igazi lovagias szerelmesnek e szerint alkalma volt szenvedélyének minden fokozatait öltözéke által kifejezhetni. Ezen tarka játék legfőbb virágzásának ideje a XIII. században volt; ehhez csatlakozott még azon sajátságos szokás is, hogy a családi címert a ruhának különféle részeire hímezve viselték.

Az úgynevezett osztott viselet abból állt, hogy vagy széltében vagy hosszában a ruha kétféle színre volt választva; de nem csak a szín, hanem a szabás szerint is különbözött a baloldal a jobbtól, avagy az alsó test a felsőtől.

Egy festményen, mely ama eszeveszett korból származik, láttunk egy nemes arslánt, kinek sárga jobb lábát pöffeszes bugyogó, kék bal lábát pedig sima, csak néhány helyen hosszában felhasított nadrág vette körül. De olyat is lehetett látni, kinek bal karja és oldala egyszínű volt jobb lábával s jobb karja és oldala ismét egy színben pompázott a bal lábbal; ilyen esetben aztán a cipő az újjas színe szerint volt elválasztva, a főveg pedig a nadrág szerint, úgy hogy az ilyen öltözék négyszere-sen volt elosztva. Minden arányzat kikerülése, — ez volt az akkori divatnak főtörekvése.

Néha meg tetőtől talpig egy színben jelentek meg: ma zöldben, holnap vörösben.

A középkor valamennyi esztelenségei mind a két nemnek tulajdonai voltak, kivéve a két színre

osztott viseletet, — ez a férfiak kizárólagos sajátja maradt, a nők nem követték ezen esztelenséget, — azonban ki tudja, mi rejlik még a jövő leple alatt!

Az elosztott viselet kisebb-nagyobb félbeszakításokkal — több századon át fentartá magát; már a X. században ismerték, hanem csak mintegy bérruhát. A hűbéresek viseletén urok czímere és színei pompáztak s ezen szokásból aztán a XIV. és XV. században általános divat lett; még a XVII. században is előfordult az elválasztott viselet, de csak mint bérruha, — a hivatalszolgák, udvari lakájok, urasági inasok stb. jelentek meg olyanban. A mai időben néhány országban a fegyenczek járnak még osztott viseletben, — például Dániában fél-vörös, fél-fehér ruhában járnak.

Egy igen érdekes tudósítást olvastunk 1336-ból a bécsi divatokat illetőleg, mely szóról szóra így hangzik:

»Jelenkorunk viselete fölötte változatos, mert minden ember saját kénye-kedve és ízlése szerint öltözködik. Némelyek olyan kabátot viselnek, melynek ujjai másszínű posztóból vannak. Másoknál a bal ujj sokkal bővebb a jobbnál, sőt némelyeknél bővebb, mint az egész kabát hossza. Némelyeknél mind a két ujj oly roppant bőségű, — s mások megint különféleképen díszítik az ujjakat, részint tarkaszínű szalagokkal, melyeknek végei földig is lelógnak, részint ezüst csövecskékkel, melyek selyemzsinegen fityegnek, vagy kellemesen szóló csörgőkkel is. Némelyek egy darab posz-

tót viseltek a mellükön, mely más színű volt, mint a ruha és arany- vagy ezüst-betűkkel díszítve; mások meg különféle arczképeket viseltek mellök baloldalán. Olyanok is voltak, kik oly szűk ruhát viseltek, melyeket másként nem huzhattak fel és le, csak számtalan apró gombok segélyével, melyek az ujjakon és a nadrágon végig voltak alkalmazva. Mások meg annyira kivágott ruhát viseltek, miszerint vállaiknak és hátuknak egy részét látni lehetett.

A csuklya is szokásba kezdett jönni s ezért megszűnt a férfiaknál az úgynevezett főkötő-viselet, mely a keresztényeket a zsidóktól megkülönbözteté. Némelyek levágták hajukat, mások meg hosszúra növesztették s kétfelé választva viselték, vagy befonták kétoldalt, mint a kúnok és magyarok. A derék-övek is megváltoztak s némelyek erős szíjat viseltek derekukon. A köpenyek oly rövidek voltak, miszerint csak csipőig értek. A felső kabát ujjá csak könyökig ért s onnan egy darab lógott lefelé, mint egy lobogó.«

A viseletek esztelensége helyenkint annyira ment, miszerint a divat-uracsok meztelen vállal és nyakkal jártak, sőt miután az ilyen örületben rendszeren nem csak a fiatalok, de az öregek is résztvesznek, gyakran ősz fürtöket is lehetett látni, melyek sovány, ránczos nyakra és vállakra hullámzottak alá. Ezért nagyon felfogható, miszerint a hatóságok kénytelenek voltak szigorú rendeletek kibocsátására, melyek az ilyen esztelen tulzásnak és a roppant fényűzésnek gátat vessenek; — de

sem ezek, sem a papok dörgő, fenyítő prédikációi nem használtak semmit.

Más időben meg a kivágott ruha átment az ellenkező szélsőségbe s a rokknak gallérja egészen a fülig emelkedett s még azon felül nőtt ki a taliga-kerék-nagyságu ékes fodor, melyen a fő mint egy tányéron nyugodott, a nyak mozgásának keményített gátat vetve.

A XVII. századból származó ezen csipkefodor vagy Stuart-fodor az óriási parókának esett áldozatul, mert ez egészen eltakarta a gallért, minek hát azt a drága csipkét pazarolni és rontani? — A széles fodor tehát ismét fogyott s végre annyira megfogyott, hogy csak két hosszúdad négyszöget képező lap maradt belőle, mely elül az áll alatt a mellre volt alkalmazva. E két fehér lapot még mai nap is láthatjuk sok helyen a protestáns lelkészek hivatalos mezén, melyhez tartoznak; némely tájon pedig e helyett megmaradt, mint a papi meznek egy hivatalos része, a vastag spanyol kerek fodor.

S így támadnak egyáltalában — vagyis támadtak, mert mai nap igen csekély kivétellel az összes emberiség a divatnak hódol — a nemzeti és hivatalos mezek és egyenruhák; mind a kettő eredetileg nem egyéb, mint az azelőtt általánosan uralkodó divatok, melyeket később a nagy tömeg félretett, elvetett s melyek csak egyes tájakon vagy bizonyos testületeknél maradtak szokásban.

Németországban a városoktól távoleső tájakon a nép viseletében még most is felismerhetni helyenkint a középkor feszes spanyol divatait, vagy

annak egész kalandos és phantastikus szellemét; a bajor nép rövid ujja és nemez-kalapja a 30-éves háboru korára emlékeztet, — és XIV. Lajos parókás világa most is világosan mutatkozik a sváb pór hosszú kaputján, csatos czipőjén, harisnyáin és térdnadrágján, úgy mint oldalt felcsapott karimájú kalapján.

Hanem a csipkefodor még más változásokon is ment át; attól származik ama fehér nyakkötő a la Van Dyk, mely a nyakat lazán környezé, míg csipkés végei legyezőként szétterjedtek a mellen. A csipke később a növekvő csipke-fényezés haladásával olyan hosszúra nőtt, miszerint végei a gomblyukon keresztülhuzattak. Így vannak lefestve XIV. Lajos hadvezérei. A csipkét ezentúl az öltö-zék minden részeire pazarul alkalmazták; a höl-gyek még ama párnákat és sodrony-állványokat is csipkével tekerték körül, melyekre rettenetes fej-gúláikat építették.

A csipkegyártás a XVI. században kezdett virulni; a csipkék könnyüisége és finomsága, ama titokteljes kecs, melyet azáltal kölcsönöznek, hogy eltakarnak és mégis látni engednek, nagyon előse-gítette gyors elterjedésüket és kedveltségöket, és pedig nem csak a nőknél, de a férfiaknál is, habár hadvezérek, államférfiak, egyszerű polgárok vagy elegáns arszlánok voltak is.

A kalapot csipke szegélyezé; csipke lebegte körül a nyakat, mellet és kezét; csipke volt alkal-mazva a ruhának minden varrásán és szegélyén, rózsát képezve a térden és vállon; körülfoglalták

a kard markolatát, sőt a roppant bőségű lelógó csizmaszárat is csipke tölté be. Ilyen csipkés csizmát viselt a tiszt a csata zajában szintúgy, mint a szelid párisi arszlán, midőn a Palais Royal előtt sétált.

A női viseletek gyakran változtak, főleg hosszúságukat és bőségüket illetőleg; hol nehéz hosszú uszályokat, hol rövid és szűk ruhát viseltek. Egy időben a ruhák a lehetőségen túl voltak kivágva, — más időben ismét annyira igyekeztek a testet betakarni, miszerint az arcz sem maradt mezőnkül.

Azon álcza, — az egyszerű fekete álczát és félálczát értjük csak, — mely jelenleg csak az álarczosbálokon látható, egykor általános viselet volt. Ugyanakkor megtörtént, hogy egy díszes bál alkalmával némely hölgy oly vékony, átlátszó szövetekbe öltözött, melyek kecséiket inkább jobban feltüntették, a helyett, hogy eltakarták volna; mások megint majdnem tetőtől-talpig nehéz, sűrű kelmékbe burkolták magukat s vasas pánczéلبa szorították keblüket.

Legtágasabb tér nyílt a divat számára mindenkor az ember fején és haján, — itt gyakorolta és gyakorolja szeszélyeit kénye-kedve szerint.

A haj a legszebb dísz, melylyel a gondos, bőkezű természet az ember fejét megajándékozta, és épen ezen gyönyörű dísz volt örök időktől fogva minden kigondolható kínzásnak és eltorzításnak alávetve, — hol simára fésülik, kenik, tapasztják, hol borzalják, sütik, tépik, fonják, tekerik stb.

A középkorban egyszer azt kívánta a divat, hogy a haj a homlok körül és a halántékon lebetetváltassék, s a mi megmaradt, azt valóságos vén-asszony-főkötő alá rejtették, úgy hogy egy szál sem látszék belőle. A női kalapok egyszer oly kicsinyek, miszerint majdnem nagyító üveggel kell azokat nézni, — máskor megint oly roppant nagyságúak, mint egy kisebbszerű ház. Egy neme ez óriási kalapoknak oly széles ernyővel volt ellátva, miszerint a hölgyek csak oldalt mehettek be az ajtón. Egy másik meg mintegy másfél, sőt két láb magas, hegyes, színes tekéhez hasonlított, melynek hegyéről hosszú, a földig érő fátyol lebegett. Ezen fejdísz (?) nagy szarvhoz hasonlított, s akkor azt mondták, hogy a hölgyek azért nem mennek a templomba, mert attól félnek, hogy szarvukat letörik az ajtóban; egy akkori krónikában pedig a következő megjegyzést olvassuk:

»A nőknek azon szokása azonban, hogy saját fejükre szarvakat raktak, nagyon dicséretes és üdvös vála.«

A férfiak is hol hosszú, hol rövid haját viseltek, — hol illatos olajokkal kenve, hol számtalan apró fürtökre felsütve; olyankor a szakáll és bajusz eltűnt. A bolondoknak egészen kopaszra beretválták a fejöket, s ezért őket a szerzetesekkel hasonlították össze. A kopaszság szokása tán az ó-korból ment át a közép-korba, mert már a görögöknél is a bolondok és színészek kopaszra voltak beretválva.

A közép- és ó-korban azonban a »bolond«

szó nem épen örültet, de inkább bohóczot jelentett s fölötte nagyon tévedne az, a ki azt gondolná, hogy a középkorban annyira kedvelt udvari bohóczok, a milyenek nem csak az uralkodó fejedelmek udvaránál soha sem hiányzának, de gazdag lovagok is tartottak váraikban olyanokat, kiknek kötelme volt a vendégeket mulattatni, — tán elmezavart vagy épen örült emberek voltak, sőt ellenben nagyon is józan eszű, élczes és kitűnő komikai tehetséggel bíró egyének választattak ezen szomorú hivatal betöltésére; ha aztán mindig, éven át csupán csak ezen bohózati tehetséget gyakorolták, az természetesen annyira kifejlett, miszerint a többi szellemi tehetségeken felülkerekedett s úgyszólván az illetőnek természetévé vált. — A rómaiaknál a rabszolgák szintén beretvált fővel jártak.

A férfi-fővegek mennyisége számtalan volt a középkorban, — a milyen formát csak képzelni és nemezből, selyemből, bársonyból előállítani lehet, az mind képviselve volt: magas és alacsony, széles és keskeny, tompa és hegyes, kemény és lágy, tekert és fonott, ezeket mind, mind lehetett látni.

A fürtös korszakban némelyek épen csak egy tarka karimát alkalmaztak fejükre, melyen a homlokokon valami aranydíszt volt, s abba dugtak egy hosszú tollat; avagy két kalapot is viseltek egymás tetején, s ha köszöntek, akkor csak a felsőt emelték meg.

Körülményesebben kell még egy sajátosságos fővegről szólnunk, melyet a nők úgy, mint a fér-

fiak viseltek, s mely még jelenleg is a bolondok mezének egy részét képezi; ez az úgynevezett gugli, vagy mint ma mondják: bolondsipka vagy csörgő-sapka. Ezen fővegek azonban bizonyára többször megváltoztatták alakjokat, ha nem is elnevezésöket. A tanulók és tanárok sok posztót pazaroltak e fővegeikre s egy időben épen a tanárok viseltek olyan főveget, mely egészen hasonló volt a bolondsapkához, — a tulajdonképeni gugli pedig fölötte hasonló volt a mostani — baschlikhoz és csuklyákhoz; a bányászok és kürtőseprők mai napig is megtartották ezen galléros főveget czélszerűsége tekintetéből.

Csehországban annyira vitték a bebeburkolást, miszerint az olyan galléros csuklyával egész arcukat betakarták, épen csak a szemeket hagyva szabadon; e szerint ama vadász- és uti fővegek, melyeket a legujabb időben a kirakatokban látunk, nem új találmány, hanem a régi galléros csuklyának divatos módosítása.

A régi csuklyák a legélénkebb színűek voltak: sárga, zöld, biborszín, piros, fehér, aranynyal stb. és azonkívül az arcot környező rész finom szőrmével vala szegélyezve, a csuklyának hegye pedig oly hosszú volt, hogy néha sarkig is ért s mindenféle tarkabarkasággal vala feldiszítvé.

Ezen viselet bizonyos bolond szint kölcsönzött az embereknek s ezért megtartották a bohócok és bolondok számára. A csuklya vagy bolondsapka a bolondok ruhájához volt erősítve, úgy mint a barátoknál, de miután ezen csuklyát min-

den rendű és rangu emberek viselték, megkülönböztetés végett a bohóc csuklyájára még számárfüleket is alkalmaztak. Ezen gondolatra bizonyára Aesop meséje által jöttek, melyben az oroszlanbőrbe öltözött számár sehogy sem rejtheti el hosszú füleit.

A számárfül a XV. században már a bolondok disze és praedicatuma volt; a szarvat viselők vig társulata, mely a XV. és XVI. században Rouenben és Evreuxben virított, arra kötelezte tagjait, hogy kalapjukon nyulfarkat, nyakukon pedig róka farkat viseljenek. S ha a régiek valakit nevetségessé akartak tenni, akkor szarvat ragasztottak fejére álmában.

Minthogy épen fülekről és szarvakról beszélünk, tán nem lenne érdektelen itt megemlíteni, honnan származnak az úgynevezett »házasági szarvak«, melyeket egyik vagy másik jámbor férj — mint mondani szokás — fején visel.

Andronicus császár, ki fölötte »galant« férfi volt és a szépeket szerette, némely szép asszony férjét nagy kiterjedésű vadász-joggal ajándékozta meg; a boldog férjnek, ki az ilyen kiváltságot és előjogot neje szeretetreméltóságának köszönheté, e jog jeléül kapuja fölé hatalmas szarvasszarvakat szögeztek, — s innen támadt a maig is szokásban levő közmondás.

Érdekes jelenségnek mondható, hogy az osztott viselet, úgy mint a gugli, vagy hegyes csuklya, miután több évszázadokon át mint általános viselet szokásban voltak, egy másik, komolyabb

korszak kezdetén kijöttek a divatból s azontúl a legújabb időkig csak mint a bolondok mezéhez tartozó részek tartották fenn magukat. Ugyanazt észlelhetjük a csörgő viseletnél is, mely jelenleg szintén a bohócok jelvényeihez tartozik, miután vagy két évszázadon át a legtisztességesebb polgár vagy bármi előkelő lovag rendes mezéhez tartozott vala.

Jelenkorunkban alig képzelhetjük lehetségesnek, hogy az emberi képzelet oly fonák és eszeveszett irányt vehet s józan eszű emberek, szán elé fogott ló módjára, felül, alúl, elül, hátul számtalan csörgővel és csengővel díszítsék föl magukat. Fejükön, nyakukon, gallérjokon, vállaikon, könyökeiken, karpereceiken és térdszíjaikon, övükön és ruhájok szegélyén gombok helyett, sőt még a czipó orrán is csörgő és csengő volt; csak a vállszalagon volt néha 24 csengő alkalmazva. A bohócok számárfülük hegyén is csörgőt viseltek, — s milyen soká tartott, a míg végre nevetségesnek és esztelennek találták a csörgő viseletet, vagy helyesebben mondva: »csörgő dísz« és ismét átengedték azt a bohócoknak, lovaknak és öszvéreknek.

Eleintén csak a fejedelmek és legelőkelőbb urak raktak csörgőt ruhájokra, hogy ezen zajos dísz által megkülönböztessenek a néptől. Különösen valami ünnepélyes menetnél vagy udvari ünnepélyeknél jelentek meg az udvaroncok és az előkelő hölgyek és urak csörgővel díszítve, — és ezen bolond divat leginkább azért jött fel, hogy a tolongásban azonnal meghallják valami előkelő egyén közeledését s helyet adjanak neki. E divat e

szerint nagyon urias volt s onnan származott ama közmondás: »A hol urak vannak, ott szól a csörgő«.

Norinbergben a XV. században a csörgőcsinálók egy külön czéhet képeztek, ámbár már 1343-ban eltiltották ezen örült divatot.

A csörgődísz azonban ősrégi és a Keletről származik, — a perzsa fejedelmek is viselték s a Talmudban olvashatjuk, hogy a királyok gyermekeinek kizárólagosan megengedettett a szabbath napján is csörgővel járni. E szerint ezen divat a zsidóknál is előkelőnek tartatott, — hanem a Keleten az udvari bohócok is szintén csörgőt viseltek. Az ó-testamentom is említi a főpapok és Aaron csörgő-díszét; a csörgő, melyet a főpap égszín-kék felső köntösének szegélyén viselt, aranyból volt, a csörgők közt meg kék vagy vörös gyapjúból készített golyók lógtak.

A csörgő-divat Keletről először Görögországba, onnan Franciaországba és Németországba s onnan az északra terjedett el. Flögel. (Udvari bohócok története 63. lap) azt írja, hogy először a keresztény püspökök és papok utánózták az ó-testamentom csörgő-díszét. Annyi bizonyos, hogy a mise-ruhák gazdagon voltak díszítve csörgővel s hihetőleg épen a főpapoktól vették át e divatot később a világi nemesek is. Azt is tudjuk, hogy a XII. és XIII. században a lovagok ruháján és fegyverein, úgy lovaik dísz-szerszámán csörgők és csengők voltak. Mint általános divat, melyben a pór nép is résztvett, csak a XIII. században létezett a csörgő-

dísz s tartott a XV. század közepéig, — de onnantól kezdve fogyni kezdett, míg végre egészen kihalt s egyedül a bohócok ruhájára szoríttatott.

A csörgőnek kortársai voltak az úgynevezett csőr-czipők. Ki találta fel ezen örült divatot, azt egész bizonyynyal nem állíthatjuk, de az akkori írók feljegyzései szerint valami gróf Anjou Fulio 1087 körül hozta volna fel e divatot Franciaországban — tyukszemei kedvéért. Más tudósítások szerint már a rómaiak is hasonló csőrös czipőt viseltek egy időben. Flögel szerint II. Henrik angol király, ki 1189-ben halt meg, volt e divat teremtetője és pedig valami hosszú kinövés miatt, mely lábát éktelenné tette.

A csőrös vagy felhajtott orrú czipő az angoloknál terjedett el leghamarább.

VI. Károly, ki 1422-ben halt meg, egyszer kikiáltatta Párisban, hogy többé nem szabad csőrös czipőt készíteni, sem árulni, nagy büntetés terhe alatt, mert ez rút eltorzítása az ép lábaknak. Hanem utódja, VII. Károly, még 1461-ben is meglehetősen hosszú czipőt viselt.

A csőrös czipő hosszú, csőrszerű hegyes orra fölfelé kanyarodott s kócczal vagy gyapjúval volt kitömve, Hatalmas uralkodók és fejedelmek, koronával fejükön, hermelin-palástban és — rőfnyi hosszú csőrrel ellátott czipőben jelenték meg; a nők is csak úgy használták a csőrös czipőket, mint a férfiak. Midőn e bolond divat virágzásának tetőpontját érte, akkor a csőr 2—3 láb hosszú volt, faragványokkal díszítettett, ezüst lemezzel vagy

más fémmel behuzatott, s hegyének köröm, szarv vagy emberi arcz alakja volt.

Midőn a czipő valahára elveszté óriási csőrét, akkor — mint rendesen az ilyen divatbolondságok — épen az ellenkező szélsőségbe ment át s az úgynevezett tehénszáj- vagy medvetalp-czipő jött divatba s a maga nemében épen oly rút volt, mint az előbbeni. A tehénszáj-czipőnek elül az orrán csakugyan nyílása is volt, melybe valami díszítést dugtak.

Ezzel búcsut veszünk a középkortól, melynek vad és kalandos, phantastikus jelleme oly világosan visszatükröződik viseleteinek világában. Azonban az újabb kor is igen gazdag mindennemű eszelős divatokban, a mint látni fogjuk, mert az emberek mindig szerették és szeretni fogják az újat, a változást, s minél eszelősebb az, annál mohóbban kap rajta a nagy tömeg, s a híres papi szónok, Schuppius, Lipcsében azt állította, hogy »majdnem több a bolond a világon, mint az ember«; — helyes-e ezen számítás — az a tisztelendő ur dolga, — mi csak szavait ismétljük.

Hanem nemzetünk tiszteletére meg kell említenünk, hogy a középkor bolond divatai hazánkban soha sem nyertek oly általános kiterjedést, mint más országokban, s habár — mi nagyon természetes dolog — némi befolyást gyakoroltak is a viseletre, de mindig csak nemzeti mezünk szerint módosítva fordulnak elő a

középkori divatnak eszelős, félszeg, fonák szörny-szüleményei.

Sajnos, — fölötte sajnos dolog, hogy hazánk a jelenkorban végképen lemondott minden önállóságról a divat terén.

III.

A Vertugada-, vagy az első abrincs-szoknya-kor.

Az abrincs-szoknya igen régi találmány, s az uj-kor krinolinja nem egyéb, mint a régi abrincs-szoknyának feltámadása — a kor ízlése és igényei szerint módosítva.

A világtörténelem első abrincs-szoknya-korszaka Spanyolországból származik, holott a második és harmadik abrincs-szoknya-divat igazi párisi gyermek, — s mind a három világosan elárulja eredetének jellegét.

A XVI. század abrincs-szoknyája! tökéletes öszhangzatban áll a többi feszes, szűk, hegyes, befűzött, redőtlen, negélyezett spanyol viselettel. — Az abrincs-szoknya redőtlenül fészíté szét a ruhát lefelé harang-alakban, tökéletesen utánózva annak idomát. A XVIII. és XIX. század abrincs-szoknyái ellenben nem követelték a redőtlenséget, sőt inkább a felső ruhák dudorosan, gazdag redőzettel borultak nád- vagy aczél-állványukra.

A túlságos meztelenségek eltűntek, a nyakat széles, kerek fodor vette körül, s az ujjakat a vállnál vastag hurka környezé. A ruhaderék szorosan

simult a felső testhez, látni engedvén a termet idomait, mert a spanyol nők fölötte hiuk szép, teljes testidomaikra és termetükre.

De midőn a szoknya a feszes harangformát felvette, akkor a ruhaderekat elül a mellen felvágták s a hasadék széleit aztán drága gombsor díszíté, a felvágás által támadt hézag pedig csipkével lőn elfödve.

Az abrincs-szoknya maga sodronyból, vagy halháj-, vagy vasabrincsből állt; és a hölgy, a ki viselé, fölötte hasonlított egy megfordított serleghez vagy haranghoz. Az előbbi hasonlatot gyakorlatilag is felhasználták, s maig is léteznek még a XVI. századból való arany- vagy ezüst-serlegek, melyek, megfordítva, egy akkori abrincs-szoknyás hölgyet ábrázolnak.

Az abrincs-szoknyán kívül még párnákkal tömték ki a csipőket. Ezen divat azonban különböző időkben is szokásban volt, és a XVI. században nem csak a nők, de a férfiak is gyakorolták ezen torz-divatot, főleg Spanyolországban, — s a ki a divatok történetét tanulmányozza, valóban egyedül azon csodálkozik, hogy még soha nem volt divatban egy mesterségesen kitömött ékes púp a háton; azonban a mi nem volt, — lehet még a jövőben.

A kitömött csipőket illetőleg azt beszélte és írta az akkori gonosz világ, hogy Valois Margit királynő azért viselt párnát csipőin, mert abban zsebek voltak és minden zsebben egy doboz, meggyilkolt imádói egyikének szívével, — mert a királynő szeretetteljesen gondoskodék arról, hogy

sziveik haláluk után bebalzsamoztassanak. S onnan jött, hogy a királynő napról-napra vastagabb lett, s kénytelen volt mindig bővebb ruhát viselni; de miután termete úgy is idomtalan kezdett lenni, végre vasabrincsokat varratott a szoknyákba, hogy ne csak felül, de alúl is széles legyen. Azt is hozzáteszik, hogy közönséges ajtón nem is férhetett be.

Majdnem valamennyi régibb írók és erkölcs-bírák ugyanazon egy eszmének tulajdonítják az abrincs-szoknya: feltalálását, s azon laza erkölcsű korban fölötte mohón kaptak egy olyan ruhadarabon, melynek természetellenes alakja és bősége nagyon kényelmes palástul szolgálhatott sok bűn és félrelépés eltitkolására.

Az abrincs-szoknya kortársa az uszály, melyet már 1220-ban ismertek, a mint akkori feljegyzések bizonyítják. A mainczi hajadonok hosszú uszályt huztak maguk után, midőn a templomba mentek, és nem sokat törődtek vele, hogy a pap a templomban ezen »pávafarkat« kárhoztatta és állította: « hogy ez az apró ördögök tánczterme, — és ha Isten szükségesnek találta volna, hogy az asszonynak ilyen pávafarka legyen, akkor azzal teremtette volna. »

Egy másik krónika meg így szól:

»A legendákban is olvashatjuk, hogy egy szent az ő ájtatos szemeivel látta, miszerint az ördög ama hosszú pávafarkra ült, melyet a nők a földön huznak, és vigyorogva jókedvében, szánkázott ezen haszontalan, bűnös függeléken.«

Ugy látszik, régente az ördög nagy szerepet

játszott az uszályoknál; — mik szánkáznak és tánczolnak jelenleg a hölgyek uszályain, azt nem mondhatjuk meg egész bizonynyal, annyit azonban tudunk, hogy angyalok most sem ülnek rajta...

Különben a közép-korban mindenütt és mindenben szerepe volt az ördögnek; voltak is olyan sokféle ördögök, hogy a jámbor hívőknek minden hajszájuk (ha mindjárt parókat viseltek is) égnek állt, a sokféle ördögre gondolva: az iszákosság-, bugyogó-, gőg-, uszály-, erkölcstelenség-, telhetetlenség-, házasság-, cselédek-, fös vénység-, irígység-, szentek-, bűvészet-, vadászat-, nehéznyavalya-, pestis-, hiuság- stb. ördöge, — — egy egész theatrum diabolorum, s egyiket borzasztóbb alakban festették a másiknál. De a papoknak szükségök is volt arra a sok ördögre, hogy a hanyatló vallásosság mellett is fenntartsák erkölcsi befolyásukat. — (A jelenkorban már nem az ördöghöz, hanem a szentekhez fordulnak s azoknak segélyével remélik hatalmukat fenntartani.) Az ördög most már egészen kiment a divatból, s ha meg is jelenik olykor-olykor, akkor szép uriember alakjában mutatja be magát valamely delnő salonjában; — most már az ördög is épen olyan divatarszlán — mint a többi. A gonosztól megszabadultunk ugyan, de — a gonoszok megmaradtak.

IV.

Paróka és czopf.

A hamis hajnak használatát nagyon jól ismerték az ó-korban. A mint Xenophon írta, már Asztyages is vastag parókát viselt. A római hölgyek szintugy kedvelték az arany- vagy hirtelenszőke haját, mint a német-francia háboru előtt a párisi delnők; Lampridius szerint Commodus császár parókája illatos anyagokkal volt kenve és aranyporral behintve. Martial nagyon helyesen nevezi a parókákat: *personae capitis*, — fejjálczának.

Az egész közép-koron át csak helyenkint vagy szükségből használták, csak Amerika felfödözése után kezdett a paróka divatba jönni és szükségessé válni, különösen Franciaországban, hol az életmód finomabb és a hajtalan férfiak számosabbak lettek. A paróka-készítő művészek nagyon fontos embereké váltak, s egy bizonyos Ervais Párisban találta fel az igazi parókát, ama büszke fürt-építményt, a melyet 1620-ban először a híres abbé de la Riviere fején láttak díszleni. Mások szerint a párisi lovag de Varan Fülöp hozta fel a parókát, ugy mint a prémezést, hogy saját szűette testének hiányait

elföldhesse«. — De Varan pompás parókája pedig — a krónika szerint — egy felakasztott gonosztevő hajából készítettett, melyet a nemes lovag a hóhértől megvett.

A papok sokáig erélyesen ellenkeztek a paróka viselése ellen; Olaszországban több zsinatban felléptek a paróka ellen, s még 1693., 1703., és 1729-ben is pápai rendeletek tiltották a katolikus papságnak a paróka-viselést, ámbár eredménytelenül. A drezdai országgyűlés 1692-ben hosszú vitatkozás után abban állapodott meg, hogy a lelki pásztor fejére is illik a paróka és szabad legyen azt viselnie, — és néhány évvel ezután elhatározottatott Lipcsében, hogy a paróka viselése ép oly kevésbé bűn, mint a dísztollak vagy a gypju használata. Csak a puritanusok Angliában és a pietisták Németországban nem fogadták el soha ezen divatot; öregségökben a »Soli Deo Gloria«-val (»Egyedül Istennek dicsőség«), a bársonyföveggel takarták be kopasz fejöket, melyet csupán az isteni szolgálat gyakorlásánál vettek le, s onnan nyerte nevét is.

Hanem a tulajdonképeni paróka-korszak csak XIV. Lajos alatt kezdődött, és pedig 1655-ben, a mikor ama következteljes esemény állt be, miszerint az említett király egyszerre 48 udvari parókást nevezett ki, s a többi udvarok siettek ezen államcsinyt mielőbb utánozni. Francziaország a 17-dik században nyerte el az egyedüli uralmat Európa ízlése felett, és már néhány év múlva a nagy díszparóka az egész civilizált világ zsarnok

uralkodója lett, s trónolt az emberiség minden mívelt fején.

A paróka XIV. Lajos hirhedt uralkodási korának legillőbb jelvénye, mely egyrészt absolutismus és alázatosság, másrészt hiuság, üresség, hamisság, természetlenség és dagályosság által jellemzi magát. A saját-hajnak helyet kellett adnia az idegennek, e szerint a természet kiszorított a művészet által. Hamis haj-épitmény, kolosszális, furcsa, ízléstelen, valóságos szörnye a kecsességnek vevé körül a sima, szakáll- és bajusztalan arcot, s a fejet terhelve gátolta annak szabad mozgását. — Sok vagy kevés saját-haja volt-e valakinek, — az egészen mindegy vala; az ifju feltette a parókát, midőn a férfikorba lépett, habár saját haja térdig ért volna is.

Milyen felfordított, fonák ész uralkodhatott azon fejekben, melyek olyan bolond terhet tűrhettek tetejükön! — így kiáltunk fel most mi, ha az ilyeneket olvassuk vagy régi képeken látjuk. — Hanem a 17-dik század egészen más véleményben volt; akkor az óriási parókát épen az emberi szellem rendkívüli diadalának, a szépség csodájának tartották. Ha a fürtök roppant mennyisége a homlok fölött feltornyosult s aztán mélyen aláhullámozott a vállra és hátra, az bizonyos méltóságot és magasztosságot kölcsönzött az illetőnek; az akkori poéták a nappal hasonlították össze a parókát, melynek sugarai a reggeli ködöt szétszórják, vagy a hatalmas oroszán sörényével.

Csakhogy az olyan parókás oroszlánnak vagy

arszlánnak nem volt szabad sem harczolni, sem valami hatalmas ugrásokat tenni, — csak feszes, kimért, lassu mozdulatok engedtetek meg neki, s a parókával feljött ama begyeskedő, czeremóniás magatartás és túl-ékes mozdulatok, melyek most oly fölötte nevetségeseknek tünnek fel előttünk; a táncz is a parókához alkalmaztatott, s azért talál-ták fel a menuettet, mert olyan táncz, mint egy sebes keringő vagy épen czepperli-polka furcsa rendetlenségbe hozta volna az óriási parókát, s a hajpornak fellegei megfuladással fenyegették volna az egész társaságot.

Mennyire képzelték a méltóságot a parókához csatolva, abból is világosan kitünik, hogy még sokáig a paróka általános eltünése után, a tudósok, orvosok és papok azt mint nélkülözhetlen részét hivatalos mezüknek nagy becsben tartották és viselték.

Különösen az orvos fején épen oly kevésbé hiányzott a paróka, mint hóna alatt a kicsi, fekete selyem, összehajtó kalap, melynek franczia neve: *chapeau-bas* eléggé ismeretes minden országban, s kezében a hatalmas nádpálcza aranygombbal, melyre kétes és fontos esetekben állát támasztá, — úgy mint a burnót-szelencze, melyből a tudós gyógyművész komoly illemmel valódi virginia-rappée-t szippantott.

Hanem a tiszteletreméltó paróka korántsem vala egy elszigetelt divatdarab, sőt inkább az egész öltözet öszhangzatba lépett vele. A paróka az egész divatvilágot salonszerűvé alakította át, és így önte-

remtette mezzel járt karöltve. Minthogy a paróka nem csak hajdíz- vagy viselet, hanem egyszersmind főveg is volt, e szerint nagyon jól nélkülözhatték volna azt a nagykarimájú lágy kalapot. De a világ nem akarta azt oly kegyetlenül végképen száműzni, hanem egyelőre csak megkisebbítette; elvesztette vad, merész alakját, karimája szabályosan három helyen felhajtatott, s hosszú tollai könnyű kis tollbokrétává változtak. A salonkalap olyan piczike lett, hogy nem is illett a főre, hanem csak kézben hordták. A 18-dik században végre, midőn határozottan a hónuk alatt viselték a férfiak, a kalap mint háromszegletes főveg összelapult. — Ebből is láthatjuk, mennyire eltévedhet a divat a józan ész törvényeitől, miután azt parancsolja, hogy egy öltözőekdarabot, mely igazság szerint épen csak a főnek szolgálna födelül, az ember a hóna alatt hordozza.

Valamint a nagykarimájú konya kalap, úgy a magas konyaszárú csizma is száműzetett, mert meg nem egyezhetett az ékes udvari ízléssel. Ezeknek is helyet kellett adniok az ékes czipőnek és harisnyának, mert a parókas korban nagy súlyt fektettek a lábaknak láthatóságára és ékes mozdulataira. — A nadrág csak térdig ért, s ott kezdődött a selyemharisnya, — a lábfej pedig roppant magas vörös-sarku czipőbe szoríttatott, óriási szalagrózsával vagy drága csattal diszítve. A konyaszárú csizma azután csak a dragonyosoknál és a tanulóknál maradt divatban, s ez utóbbiaknál még jelenleg is előfordul a német egyetemeken:

A csizma XIV. Lajos alatt legfeljebb az utcán, rossz időben volt megengedve, de hallatlan bűnül rótták volna fel, ha valaki hölgytársaságban nem czipőben és harisnyában jelent volna meg.

A magas-szárú csizmához illett a kétélű hatalmas lovagkard, keresztmarkolattal, de a selyemharisnya mellett ez is ékes, vékony játékszerré vált, melyet roppant széles, nehéz, arannyal hímzett selyemszalagon viseltek, mely a vállon s nem a derékon át volt kötve, s hogy utban ne legyen, nem oldalt, hanem — hátul fityegett. A kard a 18-dik században valóban csupán csak játékszer volt, melyet mindenki viselt. Öregebb urak jobb kezökben rendesen aranygombos hosszú nádpálczát hordoztak, — néha azonban a nők is botra támaszkodva jelentek meg.

De nem csak a csizma, kalap és kard ment ilyen változáson át, hanem a rokkot is, a földolgot, valóságos salon-darabbá változtatta át a párisi udvar. A 30-éves háboru alatt, a spanyol ujjas és köpeny helyett hosszú kabát jött divatba, mely egyenesen a római tunikától származott. Ez igazi szörny volt a salonban; de lassankint szűkebb lett a csipő táján, a mellen és ujjakon széles hajtókát kapott, aransujtással szegélyezettetett és csipkével fodroztatott s arany- és ezüst-gombokkal diszítetett. Tagadhatlan, hogy így fölötte fényes, tekintélyes, nagy hatást gyakorló ruhadarabot teremtetek, mely XIV. Lajos kölcsönzött méltóságához és fényüzési hajlamához nagyon jól illett.

Ezen rokk alatt az ujjas hasonló, szorosan a

testhez simuló kabáttá változott, melyet »just au corps«-nak neveztek, s mely később mellénynyé vált. Németországban még a XVIII. század közepén túl uralkodék, mint díszruha, XIV. Lajos király ezen salon-rokkja, melyet a jómódu polgárok, úgy mint a fejedelmek is, sötét vagy világos színű bársonyból viseltek, selyemmel, arany- vagy ezüsthímzéssel.

A mi a női öltözetet illeti, ez méltó képmása volt a férfi-meznek, szelleme és jelleme szerint ítélve. A hölgyek ugyan nem viseltek óriási allonge-parókat, de ők másként akartak rajta segíteni, hogy nagyszerűségével versenyezhesse nek. Az eddig szabadon lehullámzó fürtöket most felkötötték, s a hajzat mindig magasabbra és magasabbra emelkedett, míg végre egy mesterséges sodrony-állvány által tartott fenn, s aztán terrasz-szerű csipkefödelet kapott. Ezen mesterséges építménynek keresztanyja XIV. Lajos kitűnő szépségű, de korlátolt eszű kedvese, de Fontanges asszony volt, ki egyszer vadászáton hasonló módu fejdísz csinált magának falevelekből a nap sugarai ellen.

A Fontanges nevű hajviselet egy emberéleten át valamennyi elegáns nőfejen díszlett, s más országokban is, habár kisebb mérvben, általánosan divatban volt csak úgy, mint Franciaországban.

Hanem XIV. Lajos király halálával — majdnem egyidejűleg — eltűnt az is, s helyette XV. Lajos kormányja alatt fürtös, fölötté szeszélyes hajviselet jött divatba, mely ugyanolyan követ-

kezetességgel, mint a paróka és czopf, a hajpor havába burkolta magát.

De közvetlenül hirteleni bukása előtt még egyszer, a forradalom küszöbén, megkísérté a francia udvar XIV. Lajos pompájának szédelgő magasságára felkapaszkodni, és a terrasz-szerű Fontanges ismét divatba jött, — ez volt a fejedelmi fénynek utolsó fellobbbanása. Egypár fürtöt kivéve, melyek a vállakra lefüggtek, a hajtömegek magasra tornyosultak, s párnák, sodrony-állványok, tűk stb. segélyével oly építményekké emelkedtek, miszerint néha 6—10-szer nagyobbak voltak a fejnél s magasságra nézve négyszer olyanra emelkedtek, mint a fej maga. A hölgynek arcza testének közepe táján látszék lenni, ha a frizurát is magasságához számítjuk; a fő csak mellékes dolognak tekintetett s elveszté jelentőségét, — a haj volt a fődolog; a fej csak az alapját képezé egy valóban építészeti műnek. Ha az szépen sikerült, akkor az alatta lévő arcz is vigaszt lelt, habár kecasei rég elvirultak is. A hajdíz építménynyé vált s az akkori hölgy fodrászát joggal nevezheté: akadémiai művésznek. Minden, a mit a művészet vagy természet nyújtott, mintául szolgált a frizurának, de sőt híres és hírhedt egyéniségek, úgyszintén történelmi események emléket kaptak millió meg millió női fejen — Páris-tól egész Sz.-Pétervárig.

A ruha is épen oly pompás volt, mint a hajviselet. Már a legrégibb közép-korban is mindig két ruha tartozott egy tökéletes női öltözkéhez, s a felső ugy volt szabva, hogy az alsó is látható

legyen. Később a hajtornyok idejében, a felső ruha elül egészen nyitott vala, — csak oldalt és a vállon volt összekapcsolva, sarkai kihajtattak és széles, redős tömegben hullámszott alá, roppant uszálylyal végződve.

De ezen ruhához kellett a természetlen paróka idejében a feszes vas- és halháj-fűző pánczél. Ez természetesen nem hiányozhatott oly időben, melynek hű jellegét viselé. A női alak körvonalai ne hasonlítsanak a természetes emberi alakhoz, — ez volt az akkori divat törvénye. A szabad, kecseljes mozgás és ruganyosság helyébe negélyzett, feszes és szegletes fordulatok léptek. A testnek hajlékonysága egészen eltűnt, s minél feszesebb és szegletesebb mozdulatu volt valaki, annál finomabbnak, előkelőbbnek és szebbnek tartották; — ezen feszes magatartást még a szörnyű magas, hegyes sarkuczipő is emelé, mert ezek a női járásnak és mozgásnak minden szépségét és gráciáját lehetlenné tették.

Ha egy közép-kori hölgy bálba ment, öltö-zéke épen oly fényűző, mint eszelős volt (hát most — milyen?). Fején a csodálatos, különféle emeletből álló hajtorny emelkedett. Lábát a bársony báliczipő hegyes, több hüvelyk magas sarka lábujjhegyen való lebegésre kényszeríté. A pánczél hátra szorítá vállait és karjait, s összefűzte csipőit. Az ujjak, tulterhelve csipkével, könyökig értek, s alkarját hosszú, illatos keztyű fődé. Arczán a fehér és piros színek pompája virult, s azonfelül még az orczára, az állra és a szemek mellé fekete tafotából

kivágott, kerek darabokat tapasztottak, először, hogy a vonások játékanak kifejezése fokoztassék, s másodsor, hogy az ugyis kölcsönzött arcz-színek fényét helyes világításban tüntessék fel. A fekete emelé a fehérséget. Ezen rut, de azért »szépségi tapasztkák«-nak nevezett fekete foltok elején tén csak gömbölyük voltak, de később. különféle alakban viselték, mint napot, csillagot, bogarat, legyet, szívet, amoretteket stb. — s végre a jelbeszédnek egy neme lett belőle, minthogy a hely szerint, hol alkalmaztattak, úgy mint alakjok által az illető hölgynek hangulatát, hajlamát vagy szív-állapotát jelezték. — Egy elegáns hölgy mindig magával hordá kis gyöngykagyló-szelenczéjét, melyben különféle alakú szépségi tapasztkák voltak készen.

A XIV. Lajos korabeli ezen szépzészet-ellenes, hatás után kapkodó divatok ragályos járványként terjedtek el egész Európában; csak azon néhány ország maradt ment tőlök, hol a nemzeti szellem elég erővel birt a nemzeti mez fenntartására, ugymint Magyar-, Dél-Spanyol-, Skót- és még néhány kisebb ország, hol ezen divatok csak egyes esetekként merültek fel, — mert divatbolondok voltak, vannak és lesznek mindig és mindenütt az egész világon.

Ezekén kívül a paróka, hozzátartozóival együtt, megkérlelhetlen volt s megragadá az egész civilizált világot, sőt áthatolta még az irodalmat és művészetet is. Minden akkori regényben, lett legyen annak színhelye Amerika őserdői vagy a

klasszikus Róma és Hellas, China vagy India, — mindenütt ugyanazon Párisban képezett embereket találjuk, ugyanazon czikornyás, bókokkal terhelt nyelven beszélnek, s fejükön lobogó, hajporos parókával járnak. Festményeken úgy néznek ki a görög istenek és istennők, mintha egyenest a francia udvartól hoztattak volna maguknak fodrászokat és tánczmestereket. Szintugy volt a szinpadon is, — a meghajthatlan római Cato is a ballet-mester tanításában részesült; Nagy Sándor fején ropant díszparóka pompázott, és Caesar arannyal hímzett diszrokkban, hóna alatt háromszegletes kis kalappal jelent meg a közönség előtt.

A XVIII. században lassankint minden évtizeddel tűnni kezdett XIV. Lajos ízlése és divatai; a paróka fogyni kezdett és apránként czopffá és hajzacskóvá vált; az egész mez szerényebb, a színek nem oly rikítók lettek.

Fölötte érdekes egyáltalában a szín-ízlés változásait a különböző korszakokban észlelni. Fentebb szemléltük a közép-kor Harlekin-öltözetét; a reformatió komoly idejében a tarka-barkaság, a rikító színek, melyek a XV. században oly kedveltek voltak, jóformán eltűntek. A színek a 16-dik században mind elsötétülnek, a skarlát, aranysárga, világos kék helyett sötétbarna, sötétviolaszín és fekete jött divatba. A sötét színek mindinkább kedvelté lesznek, míg végre a fekete általános kedvencz-színné vált. De mindez ismét eltűnt XIV. Lajos korában, s a régi rikító színek megint elfoglalták helyüket. Kék, vörös és sárga, ezek voltak

a kedvencz színek a lehető legrikítóbb összeállításban. Az utána következő rococo-korszakban a színek ismét gyöngédebbek lettek, az ellentétek kevésbé rikítók; a híres kék és vörös — halvány kék és rózsaszín lett, úgy mint a sárga, zöld és lila szintén világossá és kevésbé feltűnővé lett.

Hanem a rococo színízlést is még nagyon derültnek találták, midőn XVI. Lajos alatt a Nemezis közeledett a multnak bűneiért, s a társadalmat rettegés és félelem fogta el. Akkoriban a színek mind sötétbe és piszkos-szürkébe mentek át; a barna és kék igen sötét színezetben fordult elő.

Es midőn aztán a forradalom kitört, a respublikai mez sokkal egyszerűbb alakra és sötétebb színekre ment át, és ezen ízlés-irány a jelenkorig nem csak hogy fennmaradt, de még inkább fokozódott. A mult század végén még lehetett látni vörös, égszínkék, világos zöld, vörösbarna férfirokkot, megfelelő tarka hajtókéval ellátva, és a különféle színezetű sárga nadrág és mellény igen kedvelt szín volt; mai nap azonban a fekete színt az egész civilizált férfi-világ mint legmagasabb ünnepies és dísz-színt fogadta el. — Most már ugyszólván a férfiak csak két színt ismernek, — igaz, hogy azoknak számtalan fokozatai és vegyületei léteznek, — a feketét és a szürkét; ezek voltak a régi időben a rabszolgák, a munkás osztályok színei. A férfi-nem szín-érzéke ugyszólván holt; most az egyhangú, ugyszólván színtelen színek korszakát éljük.

A czopfnek feltalálásával szoros összefüggés-

ben áll a katonai parádé-dresszura, a botozási rendszer, a kicsinyes falusi honszeretet, a pedáns philiszterkedés, a politikai részvétlenség és — az esernyő feltalálása. A czopf a leghelyesebb jelképe az igazi philiszternek; hanem még egy másik jelvénye is van: az esernyő, és a valódi philisztert soha sem érheti az eső esernyő nélkül, a mi más embereken oly igen gyakran megtörténik. Csodálatos! A mint a világtörténelemben a philiszter készen lett, feltalálta — vagy jobban mondva — a chinaiaiktól kölcsönözte az — esernyőt. — Egyáltalában a czopf-korszakon félreismerhetlen a chinai jelleg.

Hanem a czopfot korántsem kölcsönözték Chinából, ámbár ez lenne igazi hazája; az európai czopfot — Németországban találták fel. A czopf katonai körökből származik, s teremője I. Frigyes Vilmos volt. A° paróka természetesen a katonaságnál is divatba jött, de csak a tiszteknél, mert a közlegény nem követhette ezen drága divatot; hanem legalább saját haját kellett olyan hosszúra növesztenie, a mennyire csak lehetett. De miután ez a szigorú porosz szolgálati rendszernél fölőtte kényelmetlen volt s nem is lehetett a szükséges katonai egyenlőséget előállítani, e szerint azon gondolatra jöttek, hogy a hosszú hajat jó lesz hátul összekötni. Onnan csak egy lépés volt már a czopfhoz, s a kinek nem volt elegendő hosszú haja, hamissal pótolta a hiányt, s valamennyi fejnek egyforma kinézése volt.

A czopf vagy hajfonadék ékesen be volt gön-

gyölítve fekete szalaggal, mely végén csokorra volt kötve s hosszan lelógott, a hát közepén alul. Elegáns emberek czopf helyett fekete selyemzacskóba kötötték be hajukat. Épen úgy, mint jelenleg a hölgyek, akkor a férfiak viseltek lószőr-, selyem-, czérna-, gyapot-, sőt sodronyból készült czopfokat.

A paróka és czopf közt a salonban éveken át valóságos háború folyt, mely utoljára nemzeti harcz színét vette fel, mert a parókat francziának, a czopfort németnek tartották. Az ó-iskola finom urai, a tudósok, papok és tisztviselők a parókat pártolták; a katonaság, s később a polgárság és a társadalom közép-osztályai a czopfort. — Végre a paróka legyőzetett, és csak az egyházi meg iskolai szószéken, a birák padjain és ott tartatott tiszteletben, a hol a természetes haj hiányát kellett pótolnia.

A két divatnak egybeolvadási folyamatát a hajpor könnyíté, mely a parókánál és a czopfnál egyenlőn uralkodott. Mert midőn a paróka először fellépett, kedvencz színe szőke volt; de miután a szőke haj sokkal ritkább volt mint a barna és a fekete, — fehér hajport kezdtek használni, hogy a sötét fürttömegnek benyomását gyengítsék.

A hajporozás a XVIII. század elején általánosan uralkodó divattá vált; bármilyen színű volt is a haj, akár hamis, akár nem, akár paróka, akár czopf, mind teli volt 'szórva rizssporral. Épen úgy, mint a paróka, a czopf is megkivánta, hogy viselője nyugodt, feszes, higgadt, méltóságteljes maga-

tartású legyen. A kinek hajporos frizurát és fehér selyemharisnyát kell őriznie, az nem süröghet-foroghat oly gyorsan, mint a megnyirt fejű csiz-máslábu ember. A czopf- és paróka-korban egy társaságban sokkal több higgadtság és mérsékelt-ség uralkodott, mint egy mostaniban. A gondos-ság és lassuság, melyet a mez igénybe vett, átment az egész gondolkodásmódra és az akkori időnek nézleteire. Minden dolgot nagyon körülményesen meggondoltak és megfontoltak, mielőtt hozzáfog-tak volna.

A gőz és villanyosság korszakában, melyben mi élünk, paróka és czopf nem létezhetnék; furcsán járna az olyan czopfos ember a gőzhajón és vasuton, az indóházak tolongásában, s a czopf, nagy-bölcsen, jóval a távirda és világító gáz feltalálása előtt összeszedte a sátorfáját s bucsut mondott ezen árnyékvilágnak, mert ha ezek még életben talál-ják — ugyis egy csapással megsemmisítették volna.

A czopfnak fénykora 1740-től 1790-ig tar-tott; a következő évtizedekben lassan sírja felé közeledett. A francia katonaság 1807-től 1809-ig félrevetette a czopfot, a régi gárdát kivéve; ez még kitüntetésképen megtartotta, habár nagyon meg-rövidített alakban. I. Napoleon császár pedig már 1806-ban hajpor és czopf nélkül jelent meg Német-országban. A czopfnak utolsó példányai a polgári világban 1814-ben lettek levágva, midőn az angol divatok jobban elterjedtek. — Azonban a szel-le mi czopf most is eléggé gyakori jelenség a tár-sadalom valamennyi osztályaiban.

Végül még egy nevezetes bolondságra figyelmeztetjük t. olvasóinkat, tudniillik: midőn a férfiak hajukat hosszúra növesztették s farkszerű függelékként hátul fityegtették, ugyanazon időben tetszett nekik a lovakat legszebb díszüktől, hosszú farkuktól megfosztani, s az ugynevezett kurta-farkú, vagy vágott farkú paripák általánosan divatba jöttek. Nagy Frigyes csakis vágott farkú lovakon lovagolt, és az európai hadseregekben bizonyos lovas ezredek voltak, melyek kitüntetésképen csak vágott farkú lovakat kaptak.

A divatnak szeszélyei és ellenmondásai feneketlenek, megfoghatlanok; csak ez az egy világos: a divat mindent tűr, — csak azt nem, a mi természetes.

V.

A második abrincs-szoknya-korszak.

Az egész mult század lefolyása alatt a női ruházatnak csak két része tűnik szemünkbe, melynek jelentékenyebb története van: a hajviselet és az ujramegszületett abrincs-szoknya (panier), — míg a felső testnek meze, a füzővállat és meztelen nyakat illetőleg, csak csekély változásoknak volt alávetve, melyek nem birnak erkölcs-történelmi érdekekkel. A mellett azon sajátságos jelenség mutatkozik, hogy a hajviselet kevéssel a francia forradalom kitörése előtt oly magasságra emelkedék, miszerint a természetlenséget és nagyszerű idomtalanságot illetőleg az abrincs-szoknyával vetélkedik, jóllehet elejétén mindakét rész ellenkező utra tér. A hajviselet tudniillik a Fontanges torz-magasságáról egy félszázadon át leszállt a lehető legkisebb alaku egyszerű hajdíszig, holott az abrincs-szoknya a forradalomig folytonosan növekedett.

Az abrincs-szoknyának virágzása e szerint először a Fontanges hanyatlásának, melynek tökéletes elpusztulása 1720-ban történt, másodszor a csekély hajdísznek, mely XV. Lajos alatt uralko-

dott, és végre harmadszor az ismét divatba jött feltornyosuló frizurának korszakára esik.

Némely újabb írók (ezek közt a legnagyobb tekintély König Herbert) szerint ezen újabb abrincszoknya (panier) nem Franciaországból, hanem Belgiumból vette eredetét; és pedig 1700-ban jun. 21-én Brüsszelben a gazdag van Heeren asszony, kinek ízlése akkor a divat terén irányadó volt, jelent meg először kerti pavillonja előtt olyan ruhában, mely nem folyt alá, mint máskor, sűrű, gazdag redőzetben, hanem feldudorodott és hátul csokorszerűn volt összefoglalva. Habár ezen dudorodás, mely ha leült, ijedten a szék támláján felül kapaszkodott, sem szép nem volt, sem a természet nem ékesíté, azért mégis négy hét mulva a belga főváros sétányai teli voltak ilyen feltüzött dudoros ruhákkal.

Ezen csodálatos divat tulajdonkép nem volt még az igazi abrincszoknya-viselet, hanem nagyon valószínű, hogy ez adta az első okot annak újjászületésére, sőt észrevétlenül és közvetlenül abba ment át, s így tehát van Heeren asszony szabója volt első teremője a második abrincszoknyának.

A mi van Heeren asszony Brüsszelben, az volt 20 évvel később lady Kingston Londonban. Hogy valami egészen ujjal tüntethesse ki magát, ezen híres divathölgy egyszer Hope »A mezek története« művét tanulmányozta, s azt találta benne, hogy egykor a híres Erzsébet királynő ruhája alatt náddal kifeszített szoknyát viselt, mi magas alakjának különös fenséges méltóságot köl-

csönzött. A hölgy rögtön tanácskozott szabójával egy tengerzöld, halvány rózsaszínnel díszített selyemruha felett, mely pehelylyel bélelve és halhájjal kifeszítve legyen. Ezen hallatlan öltözékben jelent meg a divat büszke uralkodónője egy szép nyári délutánon a St.-James-parkban; de senki sem mert mosolyogni, a ki látta, sőt inkább valamennyi hölgy hazament és — kis idő múlva hasonló öltözékben jelent meg. E szerint hát lady Kingston önállólag jött volna az abrincs-szoknya-gondolatra, s nem kölcsönzé azt Páristól.

Azt itt nem vitatjuk, mert az végre mindegy: Párisban, Brüsszelben vagy Londonban találták-e fel; hanem itt ismét bebizonyulva látjuk, a miről már fentebb szoltunk, tudniillik, hogy valamely korszaknak egész jelleme egy bizonyos divat felétódul, habár ez a civilizált világ különböző helyein látszólag, mint külön-külön jelenség fordul elő, — de ezen egyes jelenségek azért a legbensőbb összefüggésben állnak.

Az abrincs-szoknya első korszakában a hölgyek alsó része — haranghoz, vagy megfordított serleghez hasonlított, később pedig hordóhoz; a második abrincs-szoknya félgömb-mintára látszék készítve lenni, a legelső abrincs volt a legnagyobb kör, mint a krinolinnál. De ez még nem volt elég, — az abrincsek bősége egyre nőtt, s a csipőknél annyira emelkedtek, miszerint a könyöknek kényelmes támpontul szolgálhattak.

Különféle formái szerint különféle nevei is voltak az abrincs-szoknyának, melyeket azonban

nagyobbrészt csak is francia nyelven lehet megemlíteni, mert többnyire oly illetlenek, miszerint más nyelven senki sem mondaná ki, ámbár annak idejében a francia udvar hölgyeinek szép ajkairól minden tartózkodás nélkül hangzottak az ilyen és még annál is illetlenebb szavak. A legilletelmesebb neve az 'abrincs-szoknyának' volt: panier, kosár, és *boute-entrain*, *culbute*, *tatez-y*, *doupotte* stb. Az akkori párisi előkelő udvari társaság nem csak öltözéke, erkölcsei és frizurája, de a beszéd-mód által is igyekezett magát kitüntetni s oly kifejezésekkel élt, melyek az utczáról s a népnek söpredékétől eredtek. — Kétértelmű beszédek, a milyenek mai nap tisztességes társaságban soha elő nem fordulnak, akkor a salonban napirenden voltak, és pikansnak tekintettek; az olyan uriember, a ki olyanokat ügyesen használni tudott, szellemdusnak neveztetett s imádottja jóizüket nevetett rajta. Maga XV. Lajos király a hölgyeket ilyenféle gyöngéd elnevezésekkel jelezte, például: *loque*, *chiffe* (rongyok), *graille* (varju) stb.

Madame Pompadour idejében az abrincs-szoknyának $4\frac{1}{2}$ rőf átmérőjünek kellett lenni, hogy az udvarnál megjelenhessék, és mesterséges sodrony- és vas-szerkezetének daczára a járásnál legkisebb zörejt sem volt szabad okoznia, s ugy volt készítve, hogy ha a hölgy leült, a szoknyát egy titkos zsineg által legalább kétrőfnyivel kisebbre össze lehetett huzni. Egy oly, simulékony, hajlékony, engedelmes abrincs-szoknya aztán korántsem volt olcsó, hanem 300—400, sőt 600 livres-be

került, a mellett, finom és törékeny szerkezete miatt nem tartott sokáig, — ha vagy tizenkétszer felvették, vége volt, 's aztán nyugalomba helyezték.

Némelykor annyira bő lett ezen udvari-abrincs-szoknya, miszerint a hölgyek semmi ajtón sem fértek be, s ezért azon gondolatra jöttek, hogy ezen szörnyet elül-hátul laposra nyomják, mi még furcsább és szélesebb kinézést kölcsönzött viselőinek, kivált elülről vagy hátulról nézve; így aztán ha a hölgy oldalt ment és ügyes fordulatokat tett, mégis átmehetett a folyosókon és ajtókon. Hanem nevetséges látvány lehetett, ha egy galant ur hölgyét vezetni akarta, vagy ha kötelességéhez tartozott egy ilyen vitorlás hajót kísérni. A férfi ugyis a pálcza-hasonlatosság képviselője volt, szűk frakkban és térdnadrágban, harisnyában és czipőben, a hölgy rettentőn felfuvalkodott terjedelméhez képest, s a szélsőségek itt a szó szoros értelmében — érintkeztek. A legudvariasabb kísérő sem volt képes hölgyének karját nyújtani, mert oly közel nem férhetett hozzá, mert ha oldalt állt, alig érhetette el ujjahegyeit, így hát néhány lépést rézsut kellett tennie előre, és aztán hátrahajolva, ékesen fogta a hölgynek ujjahegyeit az övéivel.

Az abrincs-szoknyának ezen második kiadása természetesen Francziaország határain túl is elterjedt; Németországban azonban nem vitték oly rettenetes bőségre, mint a párisi elegáns világban. — Berlinben illedelmesebb volt az abrincs-szoknya, mint Szászországban, melynek uralkodója nagyon

jól utánozta a párisi udvart. Hazánkban szintén gátat vetett roppant bőségének és illetlenségének a nemzeti mez.

Az abrincs-szoknya torz-alakja ugyancsak a francia forradalom idejében tűnt el az udvari élet köréből; hanem néhány megtámadást már azelőtt is kellett eltűrnie. József császár volt az első, ki azt a bécsi udvarból száműzte, hol addig 7 rőf szélesnek kellett lennie. A szabadelvű uralkodó megengedte mindenkinek, hogy saját tetszése szerint, illedelmes öltözetben jelenhessék meg az udvarnál. 1780 körül tehát már láthatók voltak egyes alakok, kik egyszerűn sűrű redőzetben alá-folyó ruhában, minden abrincs nélküli öltözetben jelentek meg, sőt helyenkint a hölgyek már 10 évvel azelőtt kedvelni kezdték az ugynevezett pongyola-viseletet; ha nagy díszben jelentek meg, akkor természetesen hozzátartozott az abrincs-szoknya is.

De habár az abrincs-szoknyát letették is, még sem szabadulhattak meg oly hirtelen befolyásától és szellemétől, mert ismét elővették az ugynevezett „buffantot“, s hátul ismét csak természetellenesen felpárnáztatott és feldudorodott a ruha. S a mit már az első abrincs-szoknyánál észleltünk, tudniillik, hogy a csipőt felpárnázták, — azt a másodiknál és végre a harmadiknál, a krinolinnál is észrevehetjük.

Az abrincs-szoknya megbukásával a robe visszalépett jogaiba, ama nehéz, vastag kelméjű, pompás, hosszú köntös, mely XIV. Lajos alatt élte

volt virágzási idejét. A mult században azonban az ilyen köntös helyett néhol könnyű, redős kerek köpenyt viseltek, melyet *contouche*-nak neveztek. Ezen ruhadarabnak leírása 1715-ből a következő: „A *contouche* egy sajátságos, különféle selyem vagy gyapju-szövetből készült bő felöltő, mely ujjas köpenyhez hasonló, melyet a nők a házban, úgy mint azon kívül, a kényelem kedvéért viselnek, s nyakuknál szalaggal összekötik.“

A *contouche* e szerint nem egyéb, mint az egypár év előtt annyira kedvelt, divatos esőköpeny, a jelenkor ízlése szerint módosítva.

Egyáltalában, ha a divatok felmerültét és eltűnését figyelemmel kísérjük s a divat történetét tanulmányozzuk, csakugyan meggyőződünk ama török bölcs mondatának helyességéről, legalább a mi a divatot illeti, hogy: „semmi új sincs a nap alatt.“

VI.

A francia forradalom korszaka.

A hires vagy inkább hirhedt Pompadour marquise jelszava volt: „Aprés nous le déluge“, mi más szavakkal mondva annyit tesz: „Ez a rendszer még csak kitart valahogy, a míg mi élünk, kik folytonosan a nép vérén hízunk. Most még egy ideig szépen elpalástolhatjuk bűneinket és a társadalmi visszaéléseket.“ — E néhány szó jellemzi legtalálóbban és leghelyesebben azon kort, mely a francia forradalmat megelőzte és — előkészítette. A haut volée szinte uszott a legfrivolabb élvezetek tengerében, s ezen élvezetek még csak nem is voltak természetesek, hanem kiszámítottak s mindent, a mit emberi jognak elismerünk, gunyolók.

A hová az ember tekint, mindenütt csak elvetemült nők garázdálkodását, csábítást lát; egyik udvari ünnepély követi a másikat, pompás vadászatok, fényes tűzijátékok, — üres állampénztár, — kétségbeesett pénzügy, minden illetet és szemérmét gunyoló balletek, raffinirozott kéj.

Hanem ama fényes rothadás következményei, melyeket madame Pompadour — mint szavai bizo-

nyítják — nagyon jól sejtett, szintén ezen kép keretébe tartoznak; mert különben csak felét bírónók annak, — a másik fele az özönvíz, — melyet guillotinnak is neveznek.

Ama daemoni hatalmu nő boudoirjában dönttek el Francziaország, sőt a világ sorsa. Ő gondoskodott arról, hogy XV. Lajos, az ő bábja, — öltözkével és más egyéb semmiségekkel oly fontossággal foglalkozzék, mely valami jobb célra, például az államügyekre fordítva, nagyon üdvös lett volna az ország és népe javára nézve. Legjobb bizonyítéka ennek ama határozat, melyet ő egyszer az udvarszernagynak küldött:

»Ő felsége eldöntötte a napernyő-ügyet s elhatározta, hogy az udvari hölgyek és hercegnők napernyővel mehetnek a processio alkalmával«.

Ha egy nagy nemzetnek fejedelme, egy király »Isten kegyelméből«, oly komolysággal tárgyalá a napernyő-ügyet, lehet aztán népét kárhoztatni, ha végre 1789-ben változást o hajtott a »régik« kormányrendszert illetőleg? . . .

Madame Pompadour úgy akarta, hogy a társadalom csak hitványságokra és csillámra gondoljon; sőt uralma még a művészetre is kiterjedett, s e szerint ennek hanyatlásnak kellett indulnia. Ha az ember ama korszaknak művészeit tanulmányozza, megítélheti, milyen volt az akkori divat. Csak úgy szórta a csipkét, szalagot és csillámot, eltorzította az öltözetet minden irányban, s a legbolondabb találmányokra vetette magát, melyek csak a monarchiával együtt szálltak a sírba.

A forradalom eltemette a czopfot épen úgy, mint az abrincs-szoknyát, füzőpánczért, a tornyos frizurát és a rococo- meg paróka-korszak valamennyi emlékeit, s jelentékeny tisztulási folyamaton vitte keresztül a romlott udvari ízlést. Még a kendőzés és a szépségtapaszkák is eltűntek az arczról, habár a köztársaság idejében sem állhattak ellen a hölgyek azon váagnak: fonnyadt arczbőrüknek a kendőzés által ifju színt kölcsönözni, — csak hogy az titokban történt, s nem igen örültek, ha valaki észrevette, hogy mesterségesen kell a hiányzó kecsét pótolniok.

Hanem az abrincs-szoknyát dísztelen sírjához követte annak ékes társa — a legyező is, s fogságban élt egész a negyvenes évekig. A nagymamák ritkaságként mutogatták rég elmúlt ifjuságuk ezen társát unokáiknak, melyet emlékül eltek és valamely rejtett fiókban tartottak. De midőn a crinoline fellépett, a legyező is napfényre jött sötét rejtékéből s elfoglalta helyét barátnője, a crinoline mellett.

Madame Pompadour volt az, ki az abrincs-szoknyát oly iszonyú bőségre vitte, melyről most alig lehet világos fogalmunk; és ezen végzetteljes öltönydarabnak elbizott, szemtelen pöffeszkedése szintén azon szikrák egyike volt, melyek ama lőporhordó köré gyűltek, mely aztán egy félszázaddal később szétrobbant és az abrincs-szoknya utolsó viselőinek egyikét, a szép Dubarry grófnőt a levegőbe röpítette.

Pompadour marquise alatt mindennek bizo-

nyos nagyszerűségféle külszíne volt, mert ő legalább tapintattal és tekintélylyel használta fel befolyását; hanem utódja, az említett Dubarry grófnő alatt, ki a nép legalsóbb osztályából származott, az udvar elvesztett minden tiszteletet, s a magas társaság óriási léptekkel sietett az enyészet felé.

Dubarry grófnő két hónappal élte túl Marie Antoinette királynét; a forradalmi ítélőszék, mint gyanus egyéniséget halálra ítélte őt, roppant gazdagsága és veszélyes összeköttetései miatt, és 1793. december 9-én a vérpadra vitték — a brincsszoknyában. — Az egész uton sírt és kegyelemért esdett gyáva halálfélelmében. — Midőn a guillotine kése fejét lecsapta, a hóhér magasra emelte azt, és segédei lerántották az abrincsszoknyát a holttestről s a levegőben lengették, az összegyűlt néptömeg szilaj ujjongása és rivallása közt.

Ezen hölgygyel kimúlt a második abrincsszoknya-korszak, — a panier a vérpadon lőn kivégezve.

A divat most egészen megfordult.

Igaz-e azon közmondás: »ha a szoknya szűkebb, — a nők erényesebbek és szerényebbek,« — azt nem akarjuk itt fejtegetni; hanem annyi bizonyos, hogy a köztársaság szabad polgárnője egyszerűbb és takarékosabb volt szűk ruhájában. Jóvá akarták tenni, a mit a mult vétett; és az egész életmód és szokások — habár csak néhány sovány évre — igénytelenebbek lettek. Az ó-kor egyszerű és szép mezét vették elő; a görög tunika jött divatba a hölgyek számára.

Milyen ellentét! azelőtt minden felfuvalkodott és pöffeszkedett; a színpadon még a héber, görög, szittyá és római nők is abrincs-szoknyában, fehérre porozott hajjal jelentek meg, és a római katonák nehéz, térdigérő csizmában és feszes czopffal masíroztak végig a színpadon.

Berlinben a híres drámai művész, Henschütz volt az első, ki — elejétén ugyan nagyon kétes eredménnyel, de később általános tetszés mellett — elég merész volt az Ariadne szerepében a francia csillámos, abrincsos, hajporos pipere helyett antik mezben jelenni meg a színpadon. — Párisban pedig először Clairon kisasszony jelent meg a színpadon abrincs-szoknya nélkül.

De az még nem volt idején, — ezen átalakítás csak Talma-nak, Franciaország legnagyobb drámai tehetségének sikerült. Ezen színész hasonló reformot hozott be a színpadi mezbe, mint barátja, a híres festész David a művészetbe. Ez öltözteté fel először a nők karát a köztársaság ünnepélyein az úgynevezett szobor-mezbe. Ez nemsokára általánosan utánoztatott; a mellfüző, valamenyi hamis képzeményekkel és kidudorodásokkal eltűnt, s a tunika, mely szorosan simult a felső testhez és a kebel alatt övvel szorítottatott meg, bő redőzetben aláfolyna, lőn a női ruházat fődarabja. A nők hajukat is görög minta szerint rendezték, és így tetőtől-talpig megváltoztak. Vajjon ezen á la Grecque-mez növelé-e az erkölcsiséget, — az ismét olyan rejtvény, melynek megfejtése nagyon messzire vezetne.

Az antik mez azonban nem terjedett a férfivilágra is. A köztársaság polgárai, mint már az első fejezetben is említettük, otromba viseletet teremtettek maguknak — leginkább amerikai szabás szerint. Hanem azt nem találták összeillőnek az új államformával, s minden dologban republikai antik ízlést akartak behozni.

A férfiak csak a vörös phrygiai főveget viselték és *sansculotte*-nak nevezték magukat, mi onnan származott, miszerint a reform a nadrág félrevetésével akará működését megkezdeni. Tudniillik a Faubourg St.-Antoine és St.-Martin hirhedt lakói nadrág nélkül jelentek meg a nyilvános ünnepélyeknél, vagy népgyűléseknél, s hosszú lándzsán hordozták ezen ruhadarabot. Az arisztokrata-párt felhasználta az alkalmat, és *sansculotte*-nak (nadrágtalan) nevezte el az egész néppártot; később az egész nemzet polgárai felvették e gúnynevet — megtiszteltetésképen. Azonban a *sansculottizmus* soha sem vált általános divattá.

Azzal ugyan nem akarjuk mondani, hogy a rövid térdnadrág, a melyet a rococo-ízlés kívánt, életben maradt volna; — az ő órája is ütött végre, ámbar makacsabban tartá ki a forradalom leghevesebb viharait, mint a czopfnak többi kísérői. Sőt Robespierre is 1794-ben hajzacskóval, galambszárny-frizurával és arszlánszerű kurta nadrágban jelent meg a gyűlésben.

A térdnadrág azonban lassankint hosszabb és hosszabb lett, úgy hogy leért a félcsizmáig vagy topánig, melyet a forradalom idejében viseltek, sőt

még hosszabb is lett, úgy hogy a lábikrán alúl ért; most még egy jót kellett rajta rántani, s egész a lábfejig nyúlt. És csakugyan rántottak rajta 1794-ben még a forradalmi véres kormány alatt, s a divatos pantalon megszületett.

Különös az, hogy épen azok teremtték a pantalon, kik kevéssel azelőtt azt állították, hogy — a nadrág egyáltalában fölösleges dolog, s még sokáig, mikor régen pantalonban jártak, sansculottes (nadrágtalan)-nak csufoltottak.

A hosszú pantalon pedig olyan találmány volt, a milyent ilyen alakban sem az ókor, sem a középkor nem mutathat fel; kivéve talán a kis-ázsiai és szittya népeket. Ezen új divat jó ideig csak a francziák sajátja maradt, míg végre Németországban is elfogadtatott.

A minden divatot tulzó naphősök nagyon bő pantalon, a solidabbak szűket. A kelme rendesen nanking volt. E szerint azt tapasztaljuk, hogy valamennyi férfiruha-darabjaink, melyek most az udvarnál, úgy mint bármi ünnepies alkalmakkal a régi tarka és fényes díszruhát pótolják, melyeket az uralkodó fejedelem és az utcán csavargó naplopó egyaránt használ: a frakk, pantalon, cylinder, — mind a vérvörös forradalom, a legmeztelenebb fanatizmus gyermekei.

A pantalon azonban csak lassan terjedett el Németországban; a németek nem akartak a megszeretett harisnyától és czipőtől, meg a kurta nadrágtól elválni; s milyen jól illett ezekhez a háromszögletes kalap, baloldalt az ékes kard, jobb kézben

spanyol nádpálcza arany gombbal, — így lépdelt a férfiú fenségesen, lassú, kimért léptekkel az utcán végig, s inkább nagyot került, mintsem hogy fehér, vagy à la ceбра csíkos harisnyáját bemocskolta volna. S midőn 1797-ben mégis megtörtént, a mit senki sem hitt volna, — tudniillik, hogy III. Frigyes Vilmos király egy szép napon a pyrmonti fürdőben hosszú pantalonban sétált, — akkor az arisztokrata-világnak megállt az a kevés esze is, a mi akkor még a fejében maradt volt, — de aztán — szintén hosszú pantalon-t húzott lábaira.

A jég meg volt törve. Most kezdődött a harc a csizma és pantalon közt, mely az utóbbinak győzelmével végződék, s így tűnt el a térdig érő harisnya is, és nem látta többé senki.

A francia forradalom roppant befolyást gyakorolt a divatra; de nem csak a ruházatra, hanem a társadalmi élet minden formáira. Hanem az antik egyszerűség, a republikánusi klasszikus ízlés mégis csak mesterségesen lőn előállítva, kényszerített és természetlen volt, s gyakran átcsapott a durvaságba és aljasságba. Ezért az ilyen hirtelen és pusztá kijózanodásnak a régi fényből, az oly merev átmenetnek a legtarkább rococo-tól a rút, félmeztelen egyhangúságba, — okvetlenül ismét bizonyos reactiót kelle szűlnie, melyet aztán csakugyan nem-sokára a császárság elő is idézett.

A terrorizmus bukása után még egyszer kísérletet tettek az antik mezzel. A direktorium olyan öltözetet rendelt a nép-képviselők számára, mely

lehetőleg az ó-kor mezéhez hasonló legyen, és a direktorium öt tagja curuli székeken ülve, méltóságteljesen antik togába burkolva, adta ki rendeleteit és határozatait. A kormányzók báljain a legelső és leghíresebb, úgyszólván Franciaország kormányzó hölgyei ingszerű antik tunikában jelentek meg, a palást-forma himationt vállaikra vetve; hajuk úgy volt rendezve, mint a római hölgyek viselték a császárok korában; meztelen lábaikon római szandál és lábujjaikon gyűrűk, bokáikon pedig arany perczek voltak. Ezen hölgyek legszebbike, a Venus-termetű Fontenay-Cabarus, a rettegett Tallien neje, valamennyin túltett az antik meztelenséget illetőleg. Egy opera-bálban meztelen testén fehér atlasz-tunikát viselt, melyet vállain csatok tartottak össze, s bal térdén felül fel volt szedve; csipőit gazdagon hímzett kék atlasz kötényszerű felső tunika környezé.

Hanem e szilaj korszaknak szüleményei: a meztelenségek, a szandálok, gyűrűk és perczek a meztelen lábakon természetesen nemsokára félretétettek. Különben a direktorium alatt csak is — a mint már meg is jegyeztük — a hangot-adó párisi hölgyek voltak azok, kik termetöket és lábaikat természetes alakjokban mutogatták, a hölgyek nagy száma nem vált megoly könnyen a harisnyától és czipőtől, és ezentúl a mellett is maradtak. — Egy ideig még divatban voltak a díszes, pompás harisnyakötők, de a ruha mindig hosszabb lett, s végre egészen eltakarta a lábat.

Minthogy most már a lábakat nem díszíthet-

ték ékszerekkel és más piperével, annál több dísztraktak a felső testre. A chemise gréque (görög ing) szabadon hagyá a karokat egész a vállig; ezen divat körülbelül 1800-tól—1820-ig tartott, s a hölgyek ujjak helyett csak hosszú keztyűt huztak, puha bőrből vagy selyemből.

Midőn a francia köztársaságból császárság lett, ez szándékosan nem adott hirtelen fordulatot az előbbi évek ízlésének, s így hát a görög-ing után olyan ruha következett, mely az antik női mez után volt készítve és a természetnek természetes szépségét — semmikép el nem torzítá; nyak, váll és karok láthatók voltak; egyszerű, többnyire élénk színű tarka öv szorítá a ruhát épen ott, a hol a természet szerinti derék van; a shált, mely többnyire vörös vagy kék volt, a görög nők palástja szerint vetették vállaikra. S egy hölgy fehér ruhában, ilyen antik módra rendezett shállal, szerény méltósággal lépdelve vagy támlányban pihenve, valóban igen szép látvány volt.

Ezen mez inkább plasztikai mint festői hatású volt; ezért itt nem voltak alkalmazhatók tarka, virágos kelmék, a milyenek az abrinács-szoknyához illettek. Fehér volt a kedvencz szín, és a kelméknek puháknak kellett lenniök, hogy szép redőzetet képezzenek. I. Napoleon alatt az elegans hölgyek nem csak bálban és a sétányon, de otthonn is mindig fehérben jelentek meg.

Hanem ezen mez arányos, szép termetet igényelt, mert a túlságos teljesség, úgy mint az ellenkező, — nagyon szembe tűnt. S ekkor fejlődött ki

ama plasztika, melyet már a klasszikus ó-korban is ismertek; a divatárusok tudniillik a tulságos sovány hölgyek hiányait mesterségesen pótolták, — s nemsokára ismét feljött a fűzőváll is, ámbar az orvosok, úgy mint a papok azt remélték volt, hogy örökre el van temetve. Az ujjászületett fűzőváll gyorsan haladt előre, ugyannyira, hogy 1813-ban az orosz tisztek befűzőve jelentek meg a csatatéren.

A komoly 1813. és 1814. években a német hölgyek többnyire feketében jártak, nagyon gyászolták kedveseiket, kik dicső halált leltek volt a csatatéren; arany és ezüst helyett vas ékszerrel viseltek a hajadonok, mert az előbbi nagylelkűen a haza oltárára tették volt.

Hanem a mezek ezen spártai egyszerűsége nem tartott sokáig. Midőn a béke helyreállított, s a jobblét és közlekedés nagyobb lendületet nyert, — a fényűzés is növekedett, s hasonló arányban hanyatlott a ruházat ízlésteljes egyszerűsége. — A bécsi kongresszus idejében a tunika után képezett ruha elvesztette volt épen azt, a mi szépségét képezé, tudniillik szabadon aláfoló gazdag redőzetét. Ismét csak ruha lett belőle, mely az egész testet feszülten, szűken vette körül, minden redőzet nélkül, úgy hogy a lábak csak igen rövideket léphettek; s még hozzá ezen szűk ruhák rövidek is voltak, úgy hogy az egész lábfej látszék, épen ellenkezőleg az illedelem előbbi fogalmaival.

Természetes, hogy ilyen rút és kényelmetlen divat nem tarthatott sokáig, s rövid idő múlva a

ruha apránként bővebb lett, redőt kapott, hosszabbra nőtt, míg a lábat ismét eltakarta, s végre farka — vagy uszálya is nőtt.

A kinek alkalmá van az akkori divatképeket évről-évre szemlélhetni, határozottan észlelheti ezen fejlődési folyamatot. 1824-ben elég volt még 8—10 rőf kelme egy ruhára, de ezentúl mindig több és több kellett, míg végre a negyvenes években gátat lehetett volna vetni a ruhakelmék ezen terjedelmi fejlődésének, hanem a divatteremtő társaság úgy járt, mint ama bűvész-tanoncz, ki az idézett szellemet többé nem tudta fékezni. A ruhák bősége annyira ment, miszerint arról kellett gondoskodni, hogy valami halháj-, nád-, vagy aczél-állvány jőjjön, mely a ruhának terhét viselni segítsen és — megszületett a divatnak ama érdekes gyermeke: a krinolin.

S így újra — harmadszor feltámadt az abrincszoknya a divat- és egyszersmind a világtörténelemben.

VII.

A krinolin- vagy a harmadik abrinccsszoknya-korszak.

A nagyon bölcs és felvilágosodott klerus 400 évvel ezelőtt az ördögnek tulajdonította a lőpor- és a betűnyomtatás találmányát; de vajjon kit tartott volna akkor a krinolin feltalálójának? Angyal t bizonyára nem. És pedig ezen ördögi találmány dicsősége a legfelvilágosultabb századot, egy művelt nemzetet és a társadalom legmagasabb osztályát illeti.

De ha olvasóink határozottan tudni akarják: ki volt a krinolinnak édes anyja, akkor Eugenia Montijo de Guzmant kell megneveznünk, ki 20 évvel ezelőtt Párisban a Tuillériákban egy fényes bál alkalmával először jelent meg ama öltönydarabban, és a világ titokteljes arczczal suttogá, hogy azért találta fel a krinolint, mert éppen akkor — szüksége volt ilyen találmányra.

Hanem lett légyen az csakugyan úgy, a mint suttogták, hogy a szép és okos császárnénak a krinolinra szüksége volt, mégis más és mélyebben rejlő, korántsem egyéni okok segítették elő ezen divatnak létrejöttét.

Már említettük, sőt olvasóink közül sokan emlékeznek is rá, mert szemtanúi voltak, hogy a negyvenes években a ruhák bősége annyira növekedett, miszerint a krinolin behozatala régen elő volt készítve a divat menete által, s végre annak szükségképen be kellett következnie. Azt is meg kell gondolnunk, hogy a krinolin korántsem új találmány, hanem csak régi dolog, melyet a lomkamrából kikutattak, avagy hogy finomabbúl fejezzük ki magunkat: a krinolin nem parvenű, hanem új sarja egy régi nemes családnak, mely már több nemzedéken át virult. Két ősével, a kikre ugyan büszke lehet, már megismerkedtünk: a spanyol abrincs-szoknyával a XVII. és a francziával a XVIII. században. Mind a kettőhöz érdekes történeti időpontok vannak csatolva, de a XIX. századnak abrincs-szoknyája — úgy látszik — nem áll hátrább őseinél, történeti jelentőségét illetőleg.

Mert azt észlelhetjük, hogy valahányszor ezen csodálatos öltönydarab fellép és terpeszkedni, és szintúgy a női hajrendezés tornyosulni kezd, — mindenbizonynyal jelentékeny történelmi katastrofára lehet számítani. A spanyol abrincs-szoknya után jött a 30-éves háború, a franczia abrincs-szoknya után a franczia forradalom. S így a legújabb abrincs-szoknya is jósnője volt a jövőnek. Mi mindent hozott az is magával! A krími háborút, Olaszország megszabadítását, a véres amerikai háborút, a rövid, de fontos német háborút (1866), különféle forradalmakat, több trónnak bukását, és a többit.

A krinolin-név a latin *crinis* (lőszőr)-től származik, mert az ügyes szabó, Frique, Párisban először lőszőrből készítette a krinolinokat. De nem-sokára a lőszőr-abrincs helyett nád-, halháj- és végre vas-abrincset használtak, mint a régi időben. 1854-től 1866-ig a hölgyek megközelítő számítás szerint 900,000 mázsa aczélt viseltek és az abból készült abrincsoknak hossza elég lenne földünket 50,000-szer körülövezni.

Milyen roppant elterjedést nyert a krinolin 1866-ig, arról fogalma lehet az olvasónak, ha fel-
említjük, hogy egy százsz krinolin-gyár az említett 12 év alatt 9.594,600 darab krinolint gyártott és hozott a kereskedelembe. Ha egy krinolin után a tiszta nyereséget csak $2\frac{1}{2}$ százsz ezüstgarasra tesz-szük, akkor ama gyáros 12 év alatt 779,800 tallér-ból álló szerény vagyonkát szerzett magának. És gondoljuk meg ezek után, milyen valóságos para-dicsommá válnék ez a világ, ha azt a felszámíthat-lan pénzt, a mit 12 év alatt krinolinokra költöt-tek, a nép nevelésre fordították volna!!! Hát a mit chignonokra és uszályokra költenek, — hány árvaházat, betegápolót és más igen szükséges intézményt lehetne azon a pénzen életbe lépetni, — azon a pénzen, mely így a szó legszorosabb értelmében a szemétre, a sárba dobatik!

A krinolin épen úgy rohanta meg a nőnemet, mint a kolera a világot, — nem tekintve sem ran-got, sem kort; a tróntól kezdve a mosogató-dézsáig, a fővárosokban úgy, mint falun; egyedül a föld-mívelő osztály maradt ment ezen ragálytól, mert

foglalkozásával meg nem egyezhetett; krinolinban kapálni, aratni, gyűjteni, kendert áztatni, a szőlőben dolgozni — mégis csak nagyon kényelmetlen lett volna.

De a krinolin, épen úgy mint elődei, nem csak egymagában lepte el a világot, hanem igen természetes okokból többféle más divatot is vont maga után, például a tarka, költséges, mestersegesen diszített alsó szoknyát (cotillon), mely néha többbe került mint a felső ruha. Azelőtt fehér alsó szoknyát viseltek s azt a ruhával együtt illedelmesen összefogták és felemelték sáros, esős időben, — de a krinolint nem igen lehetett felemelni, mert akkor valóságos torzkép lett belőle és a benne lévő hölgyből, s ezért csak úgy hagyták, a mint volt, s fehér alsó szoknya helyett tarkát viseltek, sáros időben pedig csak a felső ruhát emelték fel.

A másik, a mi a krinolinnal általános divattá vált a nőnemnél, a — nadrág; a két előbbi abrincsszoknya korában erről a Nyugaton mit sem tudtak, de a krinolinnal ezen divat szükségessé vált, úgy egészségi, mint illedelmi tekintetből.

A krinolin oly nagy horderejű befolyást gyakorolt különféle szokásokra és viszonyokra, mint őseinek egyike sem; s mondhatni, hogy a krinolinnal ama esztelen és nagyobbbrészt ízléstelen fényűzés jött divatba a női öltözékben, mely annyi család boldogságát megzavarja és tönkreteszi; a krinolin elmúlt, — feledve van, — de a fényűzés megmaradt, úgyannyira, hogy a férfiak a jelen-

korban a legnagyobb fényűzésnek — a nőülést tekintik.

Az ó-korban sokkal több szépészeti érzékkel bírtak a művelt népek, mintsem hogy az abrincszoknyát feltalálhatták volna. Mert ha például egy szobrász valami isteni, csoda-szépséggel bíró nőalakot ezen természetlen tokban akarna ábrázolni, akkor megszűnnék minden művészet, — mert csak az lehet valóban szép, a mi igaz; milyen lenne Phidias csodaműveinek valamely nőalakja krinolinban! — A színpadon soha sem látott volna a világ egy Rachelt, ha ő is, mint jelentéktelen elődei, Phaedra vagy Hermione szerepében abrincszoknyában — krinolinban lépett volna fel, ama klasszikus mez helyett, mely jelenségének, még mielőtt egy szót szolt volna, a legtisztább fenség és nőiség lényegét kölcsönzé.

A krinolin halála után a hölgyek egy ideig oly karcsúk voltak, mint Arábia-pálmái; a ruha nem lehetett elég szűk, épen úgy, mint kevéssel azelőtt nem lehetett elég bő. A krinolin 1867-ben száműzetett az elegans világból, 14 évi általános uralkodása után; hanem épen mert annyira el volt terjedve a társadalom minden rétegeiben, nem is lehetett azt oly hirtelen, egy csapásra, — kipusztítani, s még néhány évig folytatta pályáját, ámbár igen szerény alakban, míg végre végelgyengülés következtében ősei után kiköltözött a világból — mennyi időre? — az még a jövő titka.

Sokat — s o k a t kellene még írni, ha mindazon boszuságot, botrányt, szerencsétlenséget felakarnók jegyezni, mikre a krinolin okot és alkalmat szolgáltatott, — ellenben mily kevés szóval el lehetne mondani a hasznót, melyet az emberiségnek kozott . . .

Egy »hasznát« mégis fel kell említenünk a megboldogult krinolinnak, tudniillik, hogy igen előnyös alkalmat nyújtott a csempészetre; sok rőf drága csipke, sok ezer szivar és sok font dohány, meg más értékes tárgyak csempésztettek be a krinolin alatt a tilos határokon át. Egy ismerősöm, ki szenvedélyes dohányos, s egy ideig Madeira szigeten tartózkodott, hol igen magas vám volt azelőtt a dohányra kivette, csak úgy juthatott időről-időre jó szivarhoz, ha egyik vagy másik ismerős hölgyet megkérte, jőjjön el vele valamely, a kikötőben álló idegen hajóra, hol szivarokat lehetett venni, — s a hölgyek aztán szivesek voltak a szivar-csomagokat krinolinjuk alatt a szárazföldre kihozni; a kötelességét hiven teljesítő fináncz ugyan nagyon gondosan kikutatta és megvizsgálta barátom üres zsebeit, hanem annyi tapintattal birt, hogy a szivarral megrakott hölgyeknél soha sem alkalmatlankodék.

Mielőtt a krinolintól végkép elbúcsúznánk, akarunk ellen is felsohajtunk: »Mily sajnós dolog vala az, hogy a bölcs kormányok figyelme, mely a házak szalmafüdelét — közbiztonsági szempontból eltiltá, megengedé, hogy a hölgyek ilyen valóságos tűzfogó-gépekbe burkolva járjanak!« ...

Hány szép, ifju, reménydús élet esett áldozatul a krinolin-divatnak, a legkínosabb módon, — megégés által!

Hja! Bizony csak szép volt az, ha a színházban, kocsiban, vagy más szűkebb helyen két krinolinok között egy férfi ült, ki úgy kandikált ki a selyem- vagy másféle kelmék ágaskodó hullámai közül, mint egy elsüllyedő hajó zászlójának gombja; gyermekek, kutyák, egészen eltűntek a krinolinok közt és alatt, s egy tökéletes krinolin számára éppen három ülés kellett volna a színházban, vagy a templomban és a kocsiban! — S mily sértő gúny volt az a gőgösen pöffeszkedő, dudorodó, terpeszkedő krinolin, melyen oly végtelen sok kelme hullámzott, a szegényre nézve, kinek kopott ruhája alig takarja testét! — ama fölösleges kelméknek egy nyolczada pedig untig elég lett volna didergő testének meztelenségét betakarni!

De hát az is elmúlt — úgy mint a többi.

Vajjon örökre el van-e temetve a krinolin? — Ki mondhatná azt bizonynyal! Valószínűleg ismét fel fog támadni — tán a jövő században, a kor szelleme szerint elváltoztatva, az akkori igényeknek és divat-ízlésnek megfelelő alakban. — Mert fájdalom! oh fájdalom! a divat bolondságai és szélsőségei számára nem létezik olyan rejtelmes, sejtett, de senki által nem ismert hely, — a honnan nincs visszatérés!

VIII.

A mai divatvilág.

A mai divat nem egyéb, mint a középkor örökletes divatainak feltámadása, — természetesen a jelenkor műveltebb, finomultabb ízlése szerint módosítva, s azon különbséggel, hogy csak az emberiségnek egyik felét hódítja meg, — a szépnemet tudnilik, — mert a férfi-viseleten a divat igen csekély változásokat hozott létre, ez csekély eltérésekkel megállapodottnak látszik; — az mondjuk: látszik, mert hát mégis — ki tudja?

Ismét látjuk ama boszantó pávafark-uszályokat, melyeken — mint a szent legendákban olvashatjuk — egy szent tulajdon szemeivel látta, — a mint már a középkori uszályoknál körülményesebben említettük, — hogy az ördög kényelmesen végigszánkáz rajtok a poros, gazos utczákon, — és látjuk, mily keserű mosolylyal tekint egynémely szegény anya, ki nem képes gyermekeinek egy kis zubonyt venni, — az olyan drága kelméből készített, minden képzelhető módon felcziczomázott ördögszán után, melynek árán egész családját felöltöztethetné! — A tunikák számtalan formái, az ezerféle apró-cseprő díszítmények, szédítő magas-sarku lábbeli, a sokféle láncz, gomb,

táska, kapocs, öv, — az a sok csillám, gyöngy, sallang, virág, toll, madár, szőrme s. a. t. vajjon nem emlékeztet-e a középkor divatbolondságaira? csak a csörgő hiányzik, — és ki tudja, — talán az is feltámad majd egyszer.

Ha pedig valamely estélyt vagy bált, — nem mint annak élvező, tánczoló, örvendező tagja, hanem mint kortanulmányt szemléljük, — vajjon nem kell-e gondolnunk, hogy a francia direktorium kor-szakát éljük, ha azokat a bájos hölgyeket szemeink előtt lebegni látjuk — ujja t l a n, felhőszerű, mélyen kivágott ruhákban, melyeknek végtelen uszályai a tánczosok által eltiporva, rongyokban — foszlá-nyokban repülnek utánok? ... s minden táncz után tódulnak a hölgyek az öltöző-szobákba, hogy itt egy fodrot, amott egy dudort, egy virágfüzért — vagy egy pár fürtöt, egy hajfonadékot erősebben oda tűzzenek és kössenek, nehogy elveszítsék, vagy hogy a többé fel nem tűzhető és varrható foszlá-nyokat végkép letépjék, — úgy hogy egy báléj reg-gelén a tánczteremből kosár-számra hordják ki a — rongyokat!

A mult években annyira kedvelt kolosszális hamis hajtornyosulások, melyek legalább még egy-szer akkorák voltak, mint a fej, mely viselé, hála legyen a divatnak, mely szerencsére mindig válto-zás után sovárog, lassankint tünedeznek, — s in-kább csak a társadalom alsóbb rétegeinek delnői fejain pompáznak még a kóczczal vagy festett vat-tával kibélelt karvastagságu fonadékok tornyai.

Hanem, drága szép divathölgyeim, — ki-

mondhatlanul csalódnak, ha azt hiszik, hogy az, a mit szabójuk, czipészük s. a. t. mint »soha nem létezett ujdonságot« drágán megfizettet magának mint legújabb találmányát, — mondom, föltöbb csalódnak, ha azt hiszik, hogy az csakugyan valami »új«, a mi még nem létezett. A bölcs Ben-Akiba nagy mondása: »Minden megvolt már egyszer«, — semmire sem alkalmazhatóbb inkább, mint épen a divatok világára. Majdnem minden ujdonság, ha jól megnézzük, csak valami rég elhagyott, elfeledett divatnak felfrisítése és ujjaalakítása. A görög hölgyek roppant vastag parafa-talpú sarut viseltek, hogy a szép Hére magas termetét megközelítsék; e szerint a mai vastagtalpú, magassarkú czipő épen nem ujság a nap alatt. Még régiebbek a napernyők; olyanok alatt tipegtek az előkelő kínai hölgyek már évezredek előtt, és a napernyőből eredt ama mennyezet is, melyet, díszfödélként, világi és egyházi fejedelmek fejei felett tartanak és hordoznak, s a malayi tartományokban még mai napig is a napernyő által jelzik tulajdonosa rangját, mint nálunk például a katonatisztekét a vállrojt, vagy arany csillagok által. Javában 27 különböző rangfokot jeleznek a napernyő által, melyek színei a főkormányzó által pontosan meghatározvák, — és Sziamban a király jelvénye több emeletes napernyő, mely a nagy állampecséten a gúlaszerű korona két oldalán pompázik.

A művészileg készített hamis fürtök és chignonok korántsem az ujkor vívmányai. Mindenbizonytal tudjuk az ókor íróitól, hogy a görög nők is

hamis hajat, sőt hamis fogakat is használtak, de még hamis szemöldököt is. Mert azon ismeretes, a legújabb időben annyira felkapott és elfogadott előítélet, hogy a szépséghez okvetlen sötétszínű szemöldök tartozik, korántsem mai vagy tegnapi, hanem ősrégi.

A római nők, kiket a természet többnyire gyönyörű éjsötét hajzattal áldta meg, sokkal jobban kedvelték a hirtelenszőkét, hamvas szőkét, kékes feketét, vagy arany sárgát; e színt később az olasz festészek, különösen Titián, nagyon megkedvelték, s a mult évtized utolsó éveiben a sárga és vörös haj valóságos divattá vált. A régiek ép oly jól ismerték a kendőzést és a fehéritő porokat, mint a jelenkor; már Ovid is ajánlja mindennek felett az arany-hajport, kitűnő fénye végett, — mely a hatvanas években oly nagy feltűnést okozott a párisi bálokban; ugyanakkor olvastuk egy párisi lapban, hol egy Metternich hercegnő által adott bál le volt írva: »az arany- és ezüsttel hajporozott hölgyek jelenségei valóban magikus hatást idéztek elő.« — Az akkori híres Séguý illatszerész boltjáról meg egy másik lapban olvastuk, hogy az »valódi műhelye a szépségnek«.

A ki elég vakmerő bátorsággal bir, s egy mélyebb pillantást akar vetni az ilyen »szépséggyárba«, hol az elegáns nővilág toilette-titkai iszonyatot keltő módon feltárulnak bámuló szemei előtt, az a többi közt ama rejtély megfejtését is meg fogja találni: honnan van az, hogy az előkelő, vagy gazdag hölgyek nyaka, vállalai, karjai oly síma gyöngy-

fényű fehérséggel birnak, — tudnillik ezt megfejtí a »blanc Nymphia en liqueur«, melynek ára: egy kis üveg 6 frt, — ez körülbelül elég az arcnak, nyaknak, és karoknak egyszeri zománczolására, mert e folyadék valóságos máz, vagy zománcz. — Milyen hatása van az ilyen porcelánmázos bőrnek az egészségre? — Eh! mit törődik azzal egy igazi divathölgy! — De ez a »zománcznedv« drága, — azért csak a gazdagoknak való — a középosztály megleégszik a rizspporal is, melyből 10. krért jókora adagot kaphatni, s a konyha nymfái előveszik egyszerűen a keményítőport, vagy a lángtiszte, a mi még olcsóbb, mert nem került az ő pénzükbe, de azért bepóroznák őt a pofácskáikat, ha pénzbe kerülne is! — mert hiszen a kisasszonyok, a nagyságos asszony mindig úgy néznek ki, mintha épen a malomból a garat mellől kerültek volna ki!

Hanem ismét nagyot tévednénk, ha azt hinnők, hogy egy modern divathölgy kaczerabb vagy hiubb, mint volt egy antik görög, vagy római delnő, avagy hogy ezek kevesebb hibával birtak, mint a jelenkor hölgyei. Ezt kimondani oly igazság, melylyel a legszigorubb erkölcsbiró is tartozik kortársnőinek. A régi Rómában is, úgy mint a mai Párisban vagy más nagy városban — találkoztak mindenkor szerény, háziaš, munkás, egyszerű matrónák, kiket a divat bolondságainak szele soha meg nem fujt, — de túlnyomó volt akkor is, most is azoknak száma, kik minden képzelhető módon elrejtteni igyekeztek az időnek pusztításait. Az ele-

gáns világhölgyek soha sem voltak másformák; ezért, uraim, ne törjetelek. pálczát oly kegyetlen szigorral szépeink művészileg festett arczaí és hamis fürtjei felett!

Egy ó-római hölgy toilette-szobájában tán még több és komplikáltabb szépségi szerek és eszközök találtattak, mint mai nap az olyan sanctuariumban rejlenek. Ovid igen gondosan összeállított szépítő szerek leírását közli s a legkisebb részletekig tárgyalja a szép római nők toilette-szokásait.

Hogy az arczbőr puha és gyöngéd maradjon, a hölgy arczát este lefekvés előtt szamártéjből és lisztből készített péppel ragasztották be. Ezen szépség-csiriz természetesen éjjel rászáradt és az arcz másnap reggel úgy nézett ki, mint egy felcserepedzett fagyos út. A rabszolganők első dolga természetesen ezen tészta-kéreg eltávolítása volt, mire finom, szamártéjbe mártott szivacsot használtak. Aztán megfestették a szemhéjakat és pillákat antimonnal, ólomhó segélyével érdekes halványságot, czinóberrel fiatal üdeséget varázsoltak az arczra — *tout comme chez nous!* — csak úgy mint nálunk. Az ó Rómában egy divathölgy férjét tönkre tudta tenni, ha mindazon ritka és drága, Arábiából származó fűszereket megszerezte, melyekre toilette-jéhez szüksége volt; az ifju és vén rabszolganők egész serege szükségeltetett toilette-jének tökéletes létrehozatalához; a testnek minden része drága olajokkal bekenetett, minden öltönydarab erős illatszerekkel befecskendeztetett.

Athénben, mint a nők ellensége, Euripides

mondja, »a nő renyhe semmi volt, mely haszontalan együgyűségben elmerengve, csendesen ül házában« ; — de ezen „együgyű semmi“ a legraffinirtabb toilette-szereken törte fejét s legnagyobb élvezetet talált azoknak fényes eredményeiben.

A római hölgyek toilette-szerei közt a számártej igen fontos szerepet játszik, pedig hihetőleg csupán csak azért, mert drágább minden más tejnél, minthogy egy számárkancza a legjobb élelmezés mellett sem ad több tejet, mint legfeljebb két litert napjában ; e szerint képzelhetni, milyen számárménesekeket tartottak azon előkelő hölgyeknek férjei, kik nem csak mosdottak, de fürödtek is e drága tejben ! Mi a mi hölgyeink fényüzése az Ó-Róma delnőiéhez képest ! . . . s mégis-mégis — hány család esik annak áldozatul ! . . .

Egyet azonban nem ismertek a római delnők : a sok egymás fölé öltött szoknyának és egyéb ruhadaraboknak fényüzését. De máskülönben a mai antik női viselet, mely sok mindenféle más között némileg divatba jött, meglehetősen hasonlít a régihez, ha nem is annyira a ruhát, de inkább a ruhátlanságot illetőleg. A hajdísz és rendezés mindinkább klasszikus minták után módosíttatik, úgy hogy most mégis emberi formája lenne a főnek, ha a haj tetején félig a levegőben lengő kalap nem éktelenítené ; vajjon elérkezik-e valaha azon boldog idő, a midőn a hölgyek is be fogják látni, hogy a ruha tulajdonkép mégis csak arra való lenne, hogy a testet az időjárás befolyásai ellen védje ? — — Vesznek drága kalapot, és feltűzik a hajtorony tetejére, mely

akkor sem fáznék, ha saját fejükön termett hajból állana; — a fej, a fül, az arcz — hadd fázzék! — egy kis fogfájás, fülszaggasztás, fejförccs, sőt agyvelőlob is fölér egy divatosan feltett vagyis feltűzött kalappal! bizonyos! Miből is élnének az orvosok és a gyógyszerészek, ha az emberek mindig egészségesek volnának! Tehát minden rosznak van egy jó oldala is.

A férfi-mez, habár sem szépnek, sem klasszikusnak nem mondható, de legalább czélszerűbb és az időjárás káros befolyásai ellen védi viselőjét.

Miért nem irányul a nő-emancipációért küzdő hősnők törekvése a divattér felé? . . . Miért nem követelnek e téren is egyenjogúságot? a hol sokkal könnyebben és méltóbban elérhetnék azt, mint például a politikai téren? . . . Nem csak az én, de sok mély gondolkodású, mindenre kiterjedő világ- és emberismerettel bíró, korántsem egyoldalú férfiak meggyőződése, hogy a nők mindaddig nem érettek az emancipációra, a míg oly feltétlenül meghajolnak a divat szeszélyei előtt minden vonakodás nélkül elfogadják legeszélősebb, legbizarrabb parancsait is, ezeket szent törvényként követvén. A míg ezen rabigát le nem rázzák nyakukról, addig szó sincs az emancipációról!

És pedig most lenne arra a legelőnyösebb alkalom, mert a divat jelenleg olyan sok oldalu, a milyen tán soha sem vala; azelőtt sokkal szűkebb határokan belül mozgott, most úgyszólván minden divatos, legyen az oly egyszerű, vagy még oly különöz, s e szerint az egyéni ízlés és szépészeti

érzék számára fölötte tágas tér nyílik, úgy mint a kimeríthetlen képzelet számára is, s f ő d o l o g, hogy épen ezen képzeletet, mely igen szilaj paripa s mindig kész a korlátokon átszökni, mondom, fölöttébb szükséges, hogy e szilaj paripát biztos, szilárd kéz kormányozza, zabolázza, e kéz pedig nem lehet más, mint a szépzészetileg művelt és nemesbitett izlés (erről kimerítőbben szólunk a „Gyakorlati széptan“ című műben, mely a jelennel egyidejűleg jelent meg a »Franklin-Társulat« kiadásában), s minden nőnek, a ki a műveltségre, képzettségre igényt tart, arra kell törekednie, hogy a műveltség ezen egyik főkellékét magának megszerezze.

A mai hölgyeknek kezébe van adva, hogy úgy öltözködjének, a mint természetükkel, arczszínükkel, és korukkal legjobban és legcélszerűbben megegyeztethető, s ezek mellett tekintetbe veendő a foglalkozás is. Alig képzelhetek magamnak nevetségesebb, helytelenebb öltözetet, mint a minő például egy uszályos reggeli köntös olyan nőnél, a ki, körülményeinél fogva, kénytelen házi munkáját — a főzést, takarítást, sat. sajátkezüleg végezni; — mily ügyetlenné teszi őt az a minden léptenyomon lábai alá bonyolódó, minden vizet feltörülő, minden szemetet és port folytonosan magával hurczoló lompos — micsoda is csak? — mert ezt már nem nevezhetjük pávafarknak, de ördög-szánnak sem, mert arra legfeljebb az ügyetlenség ördöge ülne. De bármilyen alkatmatlan legyen is az a »valami«, viselője mégis csak türelmesen hurczolja

maga után, mert hiszen divat! pedig dehogy divat, dehogy! A gazdag salonhölgy környezetével öszhangzó jelenség hosszú uszályos reggeli pongyolában, lágy, a testhez simuló, elegáns redőzetben aláfolyó kelméből, — kinek nincs egyéb dolga, mint hálósobájából a reggeliző salonba vagy boudoir-jába átsétálni, kényelmesen reggelizni és aztán puhaszellyeszekben vagy pamlagon az alvás és reggelizés fáradalmai után pihenni; — igen, ott divat, — ott helyén van az uszályos pongyola, az uszályos ruha, nem sérti az érzéket, mert az egészhez tartozó, kiegészítő rész.

De a konyhában, kertben, baromfi-udvarban, a piacon, a sáros utcán, ott sérti a szemet, a rend-, a tisztaság-, a takarékoság-, a hall-érzéket, mert nem illik össze a környezettel, szóval: mert nincs helyén. Az olyan keményített, kimosott kartonruha-uszály fülsértő ropogása és mérges sustorgása, a mint végighúzódik a kövezeten vagy lépcsőn, legjobban hasonlít a felboszantott kakaspulykának szárny-kotrásához. Az uszálynak nem szabad semmiféle lármát csapnia, épen olyan legyen, mint a páva farka, legfeljebb a selyem suhogása bocsátható meg; de a páva soha sem hurczolja fényes, pompás, ragyogó uszályát a sárban, mert repülhet, a gazdag és valóban elegáns hölgyek sem hurczolják uszályaikat a sárban, mert sáros időben kocsin járnak.

S úgy vagyunk mindennel, szép olvasónőim, a divatnak is megvannak a maga jó oldalai, és csak tőlünk függ azokat felkeresni és előnyünkre

felhasználni. A divat nem nevetséges (nem szólok annak szélsőségeiről és eszelősségeiről), ha helyesen alkalmaztatik; de a czélszerűséget soha sem kell szemünk előtt tévesztetni, és ha eléggé kifejlett, mívelt szépészeti ízléssel birunk, s képesek vagyunk önálló gondolkodásra, bizonyára elég tapintattal is birandunk a helyes útnak feltalálására, melyen szerencsésen kikerülhetjük a divatnevetségessé váló szélsőségeinek és túlságainak veszélyes örvényeit és szikláit!
